

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΟΡΓΑΝΟΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΕΥΧΟΣ 32 ★ ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 1980 ★ ΧΕΣΒΑΝ 5741

ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ תדר כפת תמרים וענף עץ עבת
וערבי נחל ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבועת ימים

«Καί τήν πρώτην ἡμέραν θέλετε λάβει εἰς ἑαυτοὺς καρπὸν δέν-
δρου ὡραίου, κλάδους φοινίκων καὶ κλάδους δένδρων δασέων
καὶ ἵτεας ἀπὸ χειμάρρου· καὶ θέλετε εὐφρανθῇ ἑνώπιον Κυρίου
τοῦ Θεοῦ σας ἑπτὰ ἡμέρας», (Λευιτ. 23:40).

Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ

Η ΠΟΡΕΙΑ των Έβραίων μέσα στην παγκόσμια Ιστορία έχει πολλές φορές προβληματίσει. Σε διάφορες χώρες του κόσμου υπεύθυνοι παράγοντες κι άνωνωμα άτομα έχουν εκφράσει διάφορες απόψεις για την αποστολή των Ισραηλιτών στην παγκόσμια κοινότητα.

ΑΛΛΕΣ απ' αυτές τις απόψεις είναι όρθες, άλλες λανθασμένες, άλλες καλοπροαίρετες, άλλες αποτέλεσμα αντισημιτικού πνεύματος, άλλες σοβαρές, άλλες χωρίς νόημα κ.λπ. Όπως, ακριβώς, συμβαίνει γενικά με τις ανθρώπινες απόψεις. Τό ότι, όμως, υπήρξαν κι εξακολουθούν να εκφράζονται παρόμοιες — ή άλλες — απόψεις, αυτό αποδεικνύει ότι η παρουσία των Έβραίων και η Ιστορία τους εξακολουθεί να προβληματίζει.

ΟΛΕΣ αυτές οι αντιτιθέμενες απόψεις έχουν ένα κοινό σημείο όμοφωνίας: παραδέχονται ότι ο συνδυαστικός κρικός αλλά και η πυξίδα πορείας των Ισραηλιτών στους μακρείς και δύσκολους αιώνες της Διασποράς ήταν η Θρησκεία. Αυτή μας έδωσε κατευθύνσεις, νόμους, έγκαρτέρηση, δύναμη επιβιώσεως στους διωγμούς, πού δέν ήταν λίγοι. Η Ιστορική δηλαδή πορεία μας ήταν αποτέλεσμα του θρησκευτικού πιστεύω μας.

ΑΥΤΗ η Ιουδαϊκή Θρησκεία δέν ανήκει, όμως, μόνο στους Έβραίους. Είναι ή μητέρα - τροφός, ή παράδοση και ή βάση όλων των μεγάλων μονοθεϊστικών Θρησκειών: του Χριστιανισμού και του Μωαμεθανισμού. Σάν τέτοια πρέπει όχι μόνο να τιμάται, αλλά και να εξετάζεται.

ΤΟ ΑΡΘΡΟ του διασήμου φιλοσόφου - Ιστορικού S. DUBNOW, για τη φιλοσοφία της εβραϊκής Ιστορίας, πού δημοσιεύεται στο τεύχος αυτό, είναι ένα επεξηγηματικό κείμενο για τό περιεχόμενο της πορείας των Έβραίων μέσα στους αιώνες, πορείας πού αποτελούσε και θρησκευτική αποστολή. Τό σημαντικό αυτό κείμενο προσφέρεται σε κάθε καλοπροαίρετο άτομο για μέλητη, προβληματισμό, αλλά και συζήτηση.

SIMON M. DUBNOW:

Πραγματεία περί τῆς φιλοσοφίας τῆς ἑβραϊκῆς ἱστορίας

Ὁ Simon Dubnow, (1860 - 1941).

Ὁ Simon M. Dubnow (1860 - 1941), συγγραφέας τῆς μελέτης πού ἀκολουθεῖ, ἀποτελεῖ μιά ἰδιαίτερη φυσιογνωμία τῆς ρωσоеβραϊκῆς λογοτεχνίας, διακρινόμενος τόσο σάν ἓνας μεγάλος ἱστορικός ὅσο καί σάν ὀξυδερκής κριτικός. Αὐτό πού ἀνυψώνει τόν Dubnow πολύ πῶς πάνω ἀπό τή θέση τοῦ ἐπαγγελματία ἱστοριογράφου δέν εἶναι τόσο ἡ ἐμβρίθεια τῶν βιβλίων του ἀλλά ὁ τρόπος παρουσιάσεως τῶν θεμάτων. Ὁ Dubnow ἀποδεικνύεται ὅτι πέρα ἀπό τήν ἐπιστημονική ἀντικειμενικότητα καί τήν σέ βάθος γνώση τῶν θεμάτων, κατέχει καί μιά ὑψηλή ψυχολογική ἱκανότητα.

Στήν παρακάτω πραγματεία του ὁ Dubnow ἐπιχειρεῖ, γιά πρώτη φορά, μιά ψυχολογική ἀντιμετώπιση τῆς ἑβραϊκῆς ἱστορίας. Προσπαθεῖ νά ἀποδείξει τήν ἐσωτερική σχέση τῶν διαφόρων γεγονότων τῆς ἱστορίας καί νά ἀναπτύξει τίς ἰδέες ἐκεῖνες πού τά διαπνέουν ἤ, γιά νά χρησιμοποιήσουμε τήν ἔκφραση τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα, «νά ἀποκαλύψει τήν ψυχή τῆς ἑβραϊκῆς ἱστορίας κάτω ἀπό τό ἔνδυμα τῶν ἐξωτερικῶν γεγονότων». Γιά τό λόγο αὐτό ἡ μελέτη του ἀφορᾷ τοὺς ἐπιστήμονες κάθε κλάδου, ἀλλά καί κάθε σκεπτόμενο καί προβληματιζόμενο ἄνθρωπο. Τά ἀποσπάσματα πού ἀκολουθοῦν σέ μετάφραση εἶναι ἀπό τήν ἀνθολογία τῶν ἔργων τοῦ Dubnow πού ἐπιμελήθηκε ὁ Koppel S. Pinson: «Simon Dubnow - Nationalism and History: Essays on Old and New Judaism» ἔκδοση Atheneun, Νέα Ὑόρκη, 1970

Ἡ ἔκταση τῆς ἑβραϊκῆς ἱστορίας

Γιά νά καταστήσουμε σαφῆ τήν ἔκταση καί τήν εὐρύτητα τῆς ἑβραϊκῆς ἱστορίας εἶναι ἀπαραίτητο νά καθορίσουμε ὑπό μορφή εἰσαγωγῆς, ὀρισμένους γενικούς ὅσο καί στοιχειώδεις ὅρους.

Ἐχει ἀπό πολλοῦ ἀναγνωρισθεῖ ὅτι ὑπάρχει μιά θεμελιώδης διαφορά μεταξύ τῶν λαῶν ἐκείνων πού ἔχουν ἱστορία — ἱστορικοί — καί τῶν λαῶν χωρὶς ἱστορία — ἀνιστόρητοι. μιά διαφορά πού ξεπηδάει μέσα ἀπό τό γεγονός τῆς φυσικῆς ἀνισότητος ἀνάμεσα στά διάφορα στοιχεῖα πού συνθέτουν τήν ἀνθρώπινη φυλή. Ἀνιστόρητος — εἶναι ἡ ἰδιότητα πού ἀποδίδεται σέ λαούς πού δέν ἔχουν ἀκόμη ἀποκοπεί ἢ πού δέν ἔχουν ἀμακρυνθεῖ πολύ ἀπό τήν κατάσταση τῆς πρωτόγονης ἀριότητος, ὅπως παραδείγματος χάριν

οι βάρβαρες φυλές της 'Ασίας και της 'Αφρικής — οι προϊστορικοί πρόγονοι των Ευρωπαίων — ή οι άφανεϊς και άπαίδευτες φυλές της σημερινής έποχης, όπως οι Τάρταροι και οι Κιργίσιοι. 'Ανιστόρητοι λαοί, συνεπώς, είναι οι παντοειδείς έθνολογικές ομάδες που στερούνται μις χαρακτηριστικής πνευματικής ατομικότητας και που απέτυχαν να επιδείξουν μιá φυσιολογική και ανεξάρτητη ικανότητα για πολιτισμό.

Ο όρος Ιστορικός, από την άλλη πλευρά, αποδίδεται στα έθνη με μιá ένσυνείδητη και πλήρη αντικειμενικών στόχων Ιστορία, μις κάποιας αισθητής διάρκειας που προόδευσαν, βήμα προς βήμα, στην ανάπτυξη τους και στη βελτίωση του τρόπου και των περιζωής απόψεων τους που έχουν επιδείξει κάποια διανοητική παραγωγικότητα και έχουν έκπονήσει κανόνες πολιτιστικής και κοινωνικής ζωής, κατά τό μάλλον ή ήττον όρθολογικούς. Με δύο λόγια, έθνη που εκπροσωπούν όχι μόνο ζωολογικούς τύπους, αλλά και πνευματικά πρόσωπα.

Θεωρούμενα χρονολογικά, αυτά τό ύψηλότερης βαθμίδος έθνη, διαιρούνται συνήθως σε τρεις όμίλους: (1) οι πλέον αρχαίοι πολιτισμένοι λαοί της 'Ανατολής, όπως οι Κινέζοι, οι 'Ινδοί, οι Αιγύπτιοι και οι Χαλδαίοι· (2) οι αρχαίοι ή κλασσικοί λαοί της Δύσεως, οι 'Ελληνες και οι Ρωμαίοι· και (3) οι σύγχρονοι λαοί, τά πολιτισμένα έθνη της Εύρωπης και της 'Αμερικής της σημερινής έποχης.

Οι πλέον αρχαίοι λαοί της 'Ανατολής, οι όποιοι στάθηκαν «στό κατώφλι της Ιστορίας», υπήρξαν οι πρώτοι κήρυκες μις θρησκευτικής συνειδήσεως και των ήθικων κανόνων. Στά κατά-

βαθα της αρχαιότητας, όταν ή πλειοψηφία των εκπροσώπων του ανθρωπίνου είδους δέν αποτελούσε τίποτε παραπάνω από μιá ιδιότυπη ποικιλία της τάξεως των μαστοφόρων, οι λαοί οι αποκαλούμενοι πλέον αρχαίοι, ανέπτυξαν ανεγνωρισμένες μορφές κοινωνικής ζωής και μιá ποικιλία θεωριών για τή ζωή, σημαντικής αποτελεσματικότητας. Όλοι, όμως, αυτοί οι φορείς πολιτισμού της 'Ανατολής εξαφανίσθηκαν σύντομα από τό πρόσωπο της Ιστορίας. Όρισμένοι από αυτούς (Χαλδαίοι, Φοίνικες και Αιγύπτιοι) με τό πέρασμα του χρόνου ξεχάσθηκαν και τά υπολείμματά τους άπορροφήθηκαν από άλλους νεώτερους και περισσότερο ζωτικούς λαούς. Άλλοι ('Ινδοί και Πέρσες) υπέπεσαν σε μιá ήμιβάρβαρη κατάσταση και μιá τρίτη τάξη (Κινέζοι) έγκλωβίσθηκαν μέσα στην ίδια την ανάπτυξη τους και παρέμειναν σε σταθερή άκίνησία.

Ό,τι καλύτερο, υπό μορφή πνευματικών κατακτήσεων, είχε να κληροδοτήσει ή 'Ανατολή, κατέστη κτήμα των κλασσικών δυτικών εθνών, των 'Ελλήνων και των Ρωμαίων. Μέσω των δικών τους πνευματικών επιτευγμάτων μεγάλωσαν κατά πολύ την πνευματική κληρονομιά και, έτσι, δημιούργησαν έναν πολύ πιο πολύπλοκο και ποικιλόμορφο πολιτισμό, ό όποιος χρησί-

μευσε σάν τό, ύπόστρωμα για την περαιτέρω ανάπτυξη του μεγαλύτερου τμήματος της ανθρωπότητας. 'Ακόμη, όμως, και αυτά τά κλασσικά έθνη, μόλις εκπληρώθηκε ή Ιστορική άποστολή τους, αναγκάσθηκαν να παραμερίσουν. 'Αφισαν τό πεδίο ελεύθερο για τά νεώτερα έθνη, τά όποια μέχρι τότε δέν είχαν καν αρχίσει την άνοδική τους πορεία προς τίς αρχές ενός πολιτισμού. Τό ένα μετά τό άλλο, τά μέλη της ευρωπαϊκής οικογένειας των εθνών, άρχισαν να εμφανίζονται στην άρένα της Ιστορίας κατά τούς δύο πρώτους αιώνες της χριστιανικής περιόδου. Αυτά αποτελούν τόν πυρήνα του πολιτισμένου τμήματος της ανθρωπότητας, κατά τή σημερινή έποχή.

Εάν τώρα εξετάσουμε αυτήν την παραδεδεγμένη χρονολογική και ταξική ταξινόμηση των εθνών με σκοπό να βρούμε τή θέση που ανήκει στον έβραϊκό λαό, θα αντιμετώπισουμε άμυχανία και δυσκολίες, για να καταλήσουμε, τελικά, στο συμπέρασμα ότι ή Ιστορία του δέν είναι δυνατόν να καταταχθεί μέσα στο πλαίσιο της παραπάνω ταξινομήσεως. Σε ποιόν από τούς τρεις αναφερόμενους όμίλους θα μπορούσε να τοποθετηθεί ό έβραϊκός λαός; Θα τόν αποκαλέσουμε σάν ένα από τά πλέον αρχαία, ένα από τά αρχαία ή ένα από τά σύγχρονα έθνη; Είναι φανερό πως θα μπορούσε να διεκδικήσει μιá θέση τόσο υπό την πρώτη περιγραφή, όσο και υπό τή δεύτερη και την τρίτη. Από κοινού με τά πλέον αρχαία έθνη της 'Ανατολής, ό έβραϊκός λαός στάθηκε «στό κατώφλι της Ιστορίας». Υπήρξε σύγχρονος των αρχαιοτέρων πολιτισμένων εθνών, των Αιγυπτίων και των Χαλδαίων. Κατά τούς μακρινούς εκείνους χρόνους γέννησε και διέδωσε μιá οικουμενική θρησκευτική ιδέα, που υπογράμμισε ένα ύψηλό κοινωνικό και ήθικό σύστημα, άνώτερο κάθε άλλου παρεμφερούς συστήματος που δημιούργησαν οι σύγχρονοί του 'Ανατολικοί. 'Εξάλλου, μαζί με τούς κλασσικούς 'Ελληνες και

«Ο έβραϊκός λαός είναι αξιόλογος όχι μόνο για την αρχαιότητά του, αλλά ακόμα είναι μοναδικός για τή διάρκειά του, που συνεχίστηκε πάντα, από τίς ρίζες του μέχρι τώρα.

«Η Ιστορία των 'Εβραίων, που απλώνεται από τούς πρώτους χρόνους μέχρι τούς τελευταίους, περικλείνει στη διάρκεια της την Ιστορία όλων των Ιστοριών μας».

Πασκάλ, «Σκέψεις»

Ρωμαίους συνθέτουν την περίφημη ιστορική τριάδα, η οποία αναγνωρίζεται, παγκοσμίως, σαν η πηγή όλων των μεγάλων συστημάτων πολιτισμού. Τέλος, μέσα σε συναδελφότητα με άλλα σύγχρονα έθνη, ακολουθεί μία ιστορική ζωή αναρριχώμενος στο μονοπάτι της προόδου χωρίς ανάπαυλα ή διακοπή. 'Αν και στερείται της πολιτικής ανεξαρτησίας, συνεχίζει, παρόλε αυτά, να κατέχει μία θέση στον κόσμο της σκέψης σαν μία εύκρινως διακρινόμενη πνευματική προσωπικότητα, σαν μία από τις πλέον δραστήριες και εύφυεις δυνάμεις. Πώς, λοιπόν, θα κατονομάσουμε αυτόν τον πανταχού παρόντα λαό, ο οποίος από την πρώτη στιγμή της ιστορικής του ύπαρξεως μέχρι των ημερών μας σε μία περίοδο τριάντα πέντε εκατονταετηρίδων, συνεχώς αναπτύσσεται; Μπροστά σ' αυτόν τό Μαθουσάλα των εθνών, η ζωή του οποίου ταυτίζεται σε χρονικό μάκρος με όλόκληρη την ιστορία, πώς θα υπερπηδήσουμε τους αναπόφευκτους φραγμούς μεταξύ των «πλέον αρχαίων» και «αρχαίων», και μεταξύ «αρχαίων» και «συγχρόνων εθνών» — τους μοιραίους φραγμούς που αποτελούν τους σταθμούς στην πορεία των ιστορικών λαών και τους οποίους ο έβραϊκός λαός έχει κατ' επανάληψη υπερπηδήσει;

Ένας ορισμός του έβραϊκού λαού θα πρέπει να ανταποκρίνεται προς τό άθροισμα των ιδεών που εκφράζουν οι ονομασίες των τριών ομίλων: πλέον αρχαίοι, αρχαίοι, και σύγχρονοι. 'Η μόνη ισχύουσα γι' αυτόν περιγραφή είναι «τό ιστορικό έθνος όλων των εποχών» μία περιγραφή που απαλύνει την αντίθεση ανάμεσα σ' αυτό και τά άλλα έθνη των σύγχρονων και αρχαίων χρόνων, η ιστορική ύπαρξη των οποίων είτε έσβησε από πολλού είτε άρχισε σε κάποια σχετικά πρόσφατη ήμερομηνία. 'Εφόσον δέ γίνει αποδεκτό ότι υπάρχουν «ιστορικοί» και «άνιστορήτοι» λαοί, τότε, χωρίς αμφιβολία, ο έβραϊκός λαός δικαιούται να αποκληθεί «ο πλέον

‘Η Θυσία του Πάσχα. (Χαρακτική του E.H. Corbould πάνω σε χάλυβα, από τό βιβλίο *The Holy Bible, Commentary of the Old Testament*, του R. Jamieson, Λονδίνο 1864)

ιστορικός» — *historicismus* — λαός. 'Αν συλλάβουμε την παγκόσμια ιστορία σαν ένα κύκλο, τότε, η έβραϊκή ιστορία κατέχει τή θέση της διαμέτρου, της γραμμής εκείνης που διέρχεται μέσα από τό κέντρο του, η δέ ιστορία κάθε άλλου έθνους εκπροσωπείται από μία άκτινα που διαχωρίζει κάποιο μικρότερο τμήμα της περιφέρειας του κύκλου. 'Η ιστορία του έβραϊκού λαού διατρέχει μέσα από την ιστορία της ανθρωπότητας σαν ένας άξονας, από τόν ένα πόλο μέχρι τόν άλλο πόλο. Σάν ένα αδιάσπαστο νήμα, διατρέχει μέσα από τόν αρχαίο πολιτισμό της Αιγύπτου και της Μεσοποταμίας μέχρι και της σημερινής πολιτισμένης Γαλλίας και Γερμανίας. Οι περίοδοι της μετράνε από χιλιετίες χρόνων.

'Η 'Εβραϊκή ιστορία, συνεπώς, στην έκτασή της ή όρθότερα στην διάρκεια της, αντιπροσωπεύει ένα μοναδικό φαινόμενο. Διακρίνεται από τις πλέον μακροχρόνιες αλληλουχίες γεγονότων που έχουν ποτέ καταγραφεί

στα χρονικά ενός και μόνο λαού. Συνοψίζοντας την ιδιορρυθμία της, θα λέγαμε ότι καλύπτει, όπως ήδη είπαμε, μία περίοδο τριάντα πέντε εκατονταετηρίδων και καθόλη τή μακρά αυτή χρονική διάρκεια είναι αδιάκοπη. Σε κάθε σημείο της πορείας της είναι ζωντανή και τό περιεχόμενό της διαυγές. Και τώρα θα δούμε πώς και σε σχέση με τό περιεχόμενό της διακρίνεται από εξαιρετικά χαρακτηριστικά.

Τό περιεχόμενο της έβραϊκής ιστορίας

'Από απόψεως περιεχομένου ή δομής, η έβραϊκή ιστορία, είναι πολύ γνωστό, διαιρείται σε δύο μέρη. Τό διαχωριστικό σημείο μεταξύ των δύο τμημάτων είναι η στιγμή της ανεπανόρθωτης καταρρεύσεως του έβραϊκού κράτους κάτω από τά πλήγματα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας (70 κ.π.)*. Τό πρώτο μέρος άσχολείται με τις περιπέτειες ενός έθνους, τό όποιο, παρόλον ότι συχνά βρέθηκε στο έλεος ίσχυροτέρων εθνών, διατήρησε

τήν κατοχή του εδάφους και της κυβερνήσεώς του και διοικήθηκε με τούς δικούς του νόμους. Στο δεύτερο μέρος συναντούμε την Ιστορία ενός λαού χωρίς δική του κυβέρνηση· περισσότερο ακόμη, ενός λαού απογυμνωμένου από κάθε από στοιχείο που έχει σχέση με την έννοια του έθνους και πού, παρόλα αυτά, κατορθώνει να διατηρεί την πνευματική του ενότητα και ιδιορρυθμία του, πλήρη και αμείωτη.

Με την πρώτη ματιά η εβραϊκή Ιστορία, κατά την περίοδο της ανεξαρτησίας, παρουσιάζεται πολύ λίγο διαφορετική από την Ιστορία των άλλων εθνών. Παρόλο ότι δεν της λείπει το ιδιαίτερο χρώμα της, υπάρχουν οι ίδιοι πόλεμοι και έσωτερικές αναταραχές, οι ίδιες πολιτικές επαναστάσεις και διαμάχες δυναστειών, οι ίδιες συγκρούσεις των λαϊκών τάξεων, η ίδια πολεμική διαμάχη των οικονομικών συμφερόντων. Αυτή είναι μία έπιφανειακή μόνο θεώρηση της εβραϊκής Ιστορίας.

Εάν εισχωρήσουμε βαθύτερα και εξετάσουμε προσεκτικά τις διάφορες διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα μέσα στους άδουτους χώρους της, διαισθανόμαστε πώς ακόμη και κατ' αυτή την πρώτη περίοδο ένυπάρχουν μέσα της τεράστιες διανοητικές δυνάμεις, οίκουμενικοί κανόνες, οι οποίοι θεατά ή άθεατα, καθόρισαν την εξέλιξη των γεγονότων. Μπροστά μας δεν έχουμε μία άπλη πολιτική ή φυλετική οντότητα αλλά έναν, σέ υψηλό βαθμό, «πνευματικό λαό». Η έθνική ανάπτυξη βασίζεται πάνω σέ μία έντελώς διάχυτη θρησκευτική παράδοση, πού ζει μέσα στην ψυχή του λαού υπό τη μορφή της Σιναϊτικής 'Αποκαλύψεως, του Νόμου του Μωϋσή.

Με αυτή την ιερή παράδοση,

πού εκφράζει μία φωτισμένη θεωρία της ζωής και έναν σαφή κώδικα ήθικης και κοινωνικής συναναστροφής, σχετίζεται η Ιδέα της έκλογής του έβραϊκού λαού και της Ιδιότυπης πνευματικής αποστολής του. «Και σεις θέλετε εΐσθαι εις έμέ βασιλείον Ιερέων και έθνος άγιον» — Τό βιβλικό αυτό εδάφιο δέν άποτελεί παρά μία μεταφορική έκφραση των Ιδανικών της αποστολής αυτής. Μās μεταδίδει την Ιδέα ότι ο Ισραηλιτικός λαός, σάν σύνολο, χωρίς κανένα διαχωρισμό βαθμού και ανεξάρτητα από κάθε κοινωνική διάκριση των ατόμων, καλείται νά καθοδηγήσει τά άλλα έθνη πρός τούς ύψιστους ήθικούς και θρησκευτικούς κανόνες, και νά Ιεουργήσει γι' αυτούς, τό έκκλησίασμα ούτως ειπείν, υπό την Ιδιότητα του Ιερέως.

Αυτό τό ύψιστο Ιδανικό δέν θά είχε ποτέ κατακτηθεί άν η άνάπτυξη του έβραϊκού λαού βάδιζε πάνω σέ πεπατημένες όδους· εάν, όπως οι Αιγύπτιοι και οι Χαλδαίοι, καθοδηγείτο από μίαν άκαμπτη Ιερατική κάστα, πού θά θεωρούσαν τή διαφύλαξη των πνευματικών θησαυρών του έθνους τό άποκλειστικό προνόμιο της τάξεως τους και θά αγωνίζονταν νά κρατήσουν τις μάζες του λαού σέ πλήρη άγνοια.

Γιά ένα διάστημα επεκράτησε μεταξύ των Έβραίων μία παρόμοια κατάσταση. Οι Ιερείς, οι καταγόμενοι από τόν 'Ασρών, μαζί με τούς υπηρέτες του Ναού (τούς Λευίτες) αποτέλεσαν μία

Ιερατική κάστα και διεδραμάτισαν τό ρόλο των έπίσημων φορέων της θρησκευτικής παραδόσεως. Γρήγορα, όμως, κατά τή νηπιακή κιόλας ηλικία του έθνους, άναδείχθηκε, παράλληλα μέ αυτή την έπίσημη, άριστοκρατική Ιεραρχία, ένα πολύ πιό Ισχυρό Ιερατείο, μία δημοκρατική άδελφότητα, πού έπεδίωξε νά διαφωτίσει όλόκληρο τό έθνος και νά καλλιεργήσει μέσα στους κόλπους του τις πεποιθήσεις εκείνες πού είναι άπαραίτητες γιά τήν εκπλήρωση μιάς εύσυνεϊγής αποστολής.

Οι Προφήτες υπήρξαν οι πραγματικοί και οι έντεταλμένοι εκτελεστές της Ιερās έντολής, πού υπαγόρευε τόν «προσηλυτισμό» όλων των Έβραίων σέ «ένα βασίλειο Ιερέων και ένα άγιο έθνος». Η όράση τους δέν παρλληλίζεται μέ τίποτα σέ άλλη τήν έκταση της παγκόσμιας Ιστορίας. Αυτοί δέν ήσαν Ιερείς αλλά λαϊκοί διδασκαλοι και παιδαγωγοί. Διαπνέονταν από τό συναίσθημα νά έμφυσήσουν μέσα σέ κάθε ψυχή μία βαθειά θρησκευτική συνείδηση, νά έξευγενίσουν κάθε καρδιά μέ ήθικά Ιδανικά, νά διαφωτίσουν κάθε άτομο μέ μία σαφή θεωρία της ζωής, νά έμπνεύσουν τό κάθε μέλος του έθνους μέ υψηλά Ιδανικά. Τό έργο τους άφησε τά άποτυπώματά του. Άργά αλλά σταθερά ο Ιδεαλισμός εισχώρησε στό έσώτατο τμήμα της έθνικής ψυχικής συνείδησεως. Αυτή η συνείδηση Ισχυροποιήθηκε και ξαπλώθηκε σταδιακά, γιά νά άποκαλυφθεί, Ιδιαίτερα, κατά τά τέλη της πρώτης περιόδου, μετά τή γνωστή ως «βαβυλωνιακή έξορία» κρίση. Χάρις στίς προσπάθειες των Σοφερίμ (γραφών), πού απέβλεπαν στην εύρύτερη διάδοση των Έβρων Γραφών και πού άπετέλεσαν τή συμπλήρωση του έργου των Προφητών, η πνευματική άπασχόληση κατέστη ένα αναπόσπαστο τμήμα της έθνικής έβραϊκής ζωής. Κατά τούς τελευταίους αιώνες της πολιτικής του υπάρξεως, ο έβραϊκός λαός έλαβε τήν όριστική μορφή του· η δέ πνευματικότητα, πού πάντοτε

Η νέα διεύθυνσις του ΚΙΣ

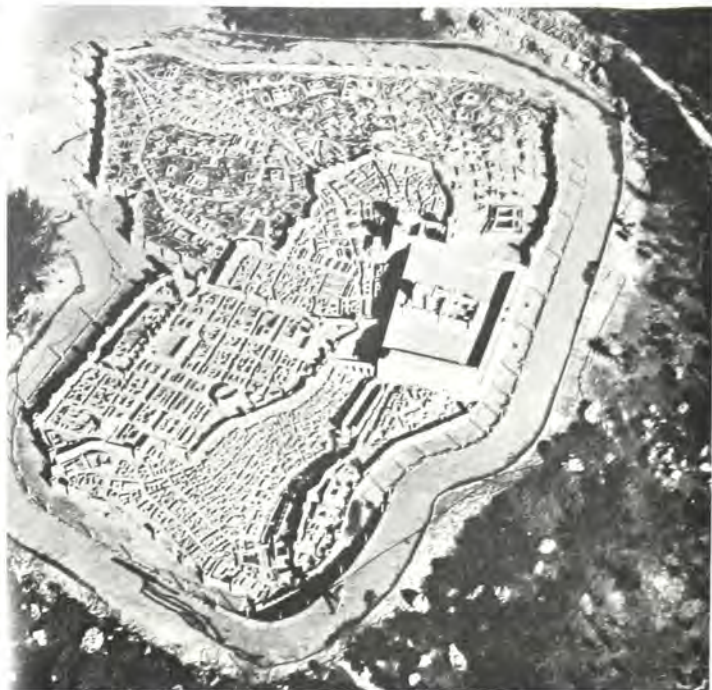
Η νέα διεύθυνσις των Γραφών μας είναι: Κεντρικών 'Ισραηλιτικών Συμβούλιον, Σουρμελή 2, 'Αθήναι (109) - Τηλ. 88.39.951.

τόν διακρίνει ανάμεσα στά Έθνη, κατέστη τό άδιαφιλονίκητο σημάδι του. Μέσα από τά σπλάχνα του 'Ιουδαϊσμού ξεπήδησε ή θρησκεία πού σέ σύντομο χρονικό διάστημα έκανε τό γύρο του θριάμβου μέσα από όλον τόν άρχαίο κόσμο, μεταμορφώνοντας τίς φυλές των βαρβάρων σέ πολιτισμένα όντα. Ήταν ή εκπλήρωση τής προφητικής ύποσχέσεως ότι τά Έθνη θά πορευθούν κάτω από τό φώς του 'Ισραήλ.

Ή προορισμός του έβραϊκού έθνους

Τή στιγμή άκριβώς πού ή ίσχύς καί ή γονιμότητα τής έβραϊκής διανοήσεως έφθασε στό σημείο τής μεσουρανήσεως, έλαβε χώρα μιά πολιτική επανάσταση — ή περίοδος τής άστεγης περιπλανήσεως. Φάνηκε ότι ή πρόνοια τής Ιστορίας θέλησε νά διδάξει τόν έβραϊκό λαό ένα τελευταίο δίδαγμα, τό όποιο θά μετέφερε μέ τό διασκορπισμό του στά πέρι τής γής. Φάνηκε νά του λέει: «Τώρα μπορείς νά ξεκινήσεις. Ή χαρακτήρας σου έχει σφυρηλατηθεί 'ικανοποιητικά' δύνασαι νά ύπομείνεις καί τίς πιό πικρές κακουχίες. Είσαι έφοδιασμένος μέ μιά άστείρευτη πηγή ένέργειας καί μπορείς νά έπιζήσεις γιά αιώνες, ακόμη καί χιλιετίες, υπό συνθήκες πού γιά άλλα Έθνη θά σήμαιναν τόν όλεθρο σέ διάστημα μικρότερο του ενός αιώνας. Κράτος, έδάφη, στρατός — τά έξωτερικά γνωρίσματα τής έθνικής δυνάμεως, άποτελούν γιά σένα περιττές πολυτέλειες. Πήγαινε έξω στόν κόσμο νά άποδείξεις ότι ένας λαός μπορεί νά συνεχίσει νά ζει χωρίς αυτά τά γνωρίσματα' άποκλειστικά καί μόνον διά τής Ισχύος του πνεύματος, πού συνενώνη τά εύρύτατα διεσπαρμένα τμήματά του σέ ένα στέρεο οργανισμό!» Καί ό έβραϊκός λαός ξεκίνησε καί τό απέδειξε.

Αυτή ή 'απόδειξη' τήν όποία ό 'Εβραϊσμός έπλήρωσε μέ τό τμήμα δέκα όκτώ αιώνων άπομονώσεως καί δυστυχίας, συνθέτε τό χαρακτηριστικό γνώρι-

Αναπαράσταση τής 'Ιερουσαλήμ κατά τό 66 κ.π., βάσει άρχαιολογικών καί τοπογραφικών στοιχείων του κ. Avi - Yonah.

σμα του δεύτερου μέρους τής έβραϊκής Ιστορίας, τήν περίοδο τής άστεγης περιπλανήσεως. Ξεριζωμένος από τά πολιτικά του έδάφη ή έθνική του ζωή έπιζει άποκλειστικά στό χώρο τής διανοήσεως. «Νά σκέπτεσαι καί νά ύπομένεις»: αυτή ή φράση κατέστη τό σύνθημα του έβραϊκού λαού, όχι μόνο διότι αναγκάσθηκε σέ αυτό από έξωτερικούς καί άνεξέλεγκτους παράγοντες αλλά, κυρίως, διότι αυτό έξαρτάτο από τήν ίδια τή διάθεση του λαού καί τίς έθνικές του τάσεις. Ή άσυνήθιστη διανοητική δραστηριότητα, πού γέννησε τή Βίβλο καί τά άρχαία γραπτά κείμενα τής πρώτης περιόδου, άποκαλύπτεται, κατά τή δεύτερη περίοδο, στίς έγκυκλοπαιδικές εργασίες των Ταλμουδιστών, στή θρησκευτική φιλοσοφία του Μεσαίωνα, στό Ραββινισμό, τήν Καμπαλά, τό μυστικισμό καί τίς έπιστήμες. Ή πνευματική πειθαρχία ήταν γιά τό Έβραίο ό,τι

καί ή στρατιωτική πειθαρχία γιά τά άλλα Έθνη. Ή αξιοσημείωτη μακροζωία του όφείλεται, τολμώ νά πω, στήν καυστική άλμύρα, μέσα στήν όποία θεραπεύθηκε.

Σ' αυτή τή δεύτερη περίοδο, ή πρωτοτυπία τής έβραϊκής Ιστορίας συνίσταται στό γεγονός ότι είναι ή μόνη Ιστορία άπογυμνωμένη τελείως από κάθε ενεργό πολιτικό στοιχείο. Έδώ δέν υπάρχουν διπλωματικά τεχνάσματα, ούτε πόλεμοι, έκστρατείες, άδίκαιο λόγους ένοπλης καταπατήσεως επί των δικαιωμάτων άλλων έθνών. Τίποτε από εκείνα τά στοιχεία πού άποτελούν τό πρωταρχικό — όσο καί μονότονο — περιεχόμενο τώσων άλλων κεφαλαίων τής παγκόσμιας Ιστορίας. Ή έβραϊκή Ιστορία παρουσιάζει τό χρονικό μιάς πλήρους πνευματικής ζωής, ένα ύπερwon από πίνακες πού άντιπροσωπεύουν τίς έθνικές σκηνές. Μπροστά στά μάτια μας περνά μιά άτέλειωτη σειρά γε-

Ἡ κόρη τῆς Ἱερουσαλὴμ ἢ ἡ ἀγάπη τῆς Σιών γιὰ τὸ λαὸ τῆς. (Χαρακτική τοῦ Cuca Giordano πάνω σὲ χάλυβα, Λονδίνο 1964).

γονότων καὶ ἐπιτευγμάτων, ἀπὸ τὸν τομέα τῆς διανοητικῆς προσπάθειας, τῆς ἠθικῆς, τῆς θρησκείας καὶ τῆς κοινωνικῆς συνδιαλλαγῆς. Τέλος, μπροστά στα μάτια μας ξετυλίγεται τὸ ἀνατριχιαστικὸ δρᾶμα τοῦ ἐβραϊκοῦ μαρτυρίου. Ἄν ἡ ἐσωτερικὴ ζωὴ, ἡ κοινωνικὴ καὶ ἡ διανοητικὴ ἀνάπτυξη ἐνὸς λαοῦ συνθέτουν τὸν πυρήνα τῆς ἱστορίας, καὶ ἡ πολιτικὴ καὶ οἱ πόλεμοι δὲν ἀποτελοῦν παρά τὸ ἐξωτερικὸ κέλυφος αὐτῆς, τότε ἀναντίρρητα, ἡ ἱστορία τῆς ἐβραϊκῆς Διασπορᾶς ἀποτελεῖ καθ' ὁλοκληρίαν τὸν πυρήνα. Ἀντίθετα μὲ τὴν ἱστορία τῶν ἄλλων ἐθνῶν δὲν περιγράφει τὶς στιγμιαῖες πράξεις πρὶγκίπων καὶ στρατηγῶν οὔτε τὴν ἐξωτερικὴ μεγαλοπρέπεια καὶ τὴ φυσικὴ ἀνδρεία, ἀλλὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἀνάπτυξη ἐνὸς ὁλόκληρου λαοῦ. Προσφέρει μιά συγκλονιστικὴ ἐκφραση τῶν πνευματικῶν ἀγώνων ἐνὸς λαοῦ, στὸ μέτωπο τοῦ ὁποῖου φέγγει τὸ ἀγκαθωτὸ στεφάνι

τοῦ μαρτυρίου. Διαπνέεται ἀπὸ ἓναν ἡρωισμό τοῦ πνεύματος ποὺ ὑπερνικάει τὸν κάθε σωματικὸ πόνο. Μὲ μιά λέξη, ἡ ἐβραϊκὴ ἱστορία εἶναι ἱστορία μετουσιωμένη.

Παρόλα τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀνυψώνουν τὴν ἐβραϊκὴ ἱστορία καὶ προσδίδουν σ' αὐτὴ μιά ἰδιότυπη θέση, δὲν εἶναι καθόλου ἀποκομμένη ἀπὸ τὴν ἐν γένει ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος. Τουναντίον, εἶναι πολὺ στενά συνυφασμένη μὲ τὰ παγκόσμια γεγονότα. Σὰν τὴ διάμετρο τοῦ κύκλου, ἡ ἐβραϊκὴ ἱστορία διατέμνεται, κατ' ἐπανάληψη, ἀπὸ τὶς ἀκτίνες τοῦ ἱστορικοῦ κύκλου. Ἡ τύχη τοῦ ὁδοιπόρου λαοῦ, διασκορπισμένον σὲ ὅλες τὶς χώρες τοῦ πολιτισμένου κόσμου, εἶναι ὀργανικά συνδεδεμένη μὲ τὶς τύχες τῶν πλέον ἀντιπροσωπευτικῶν ἐθνῶν καὶ κρατῶν καὶ μὲ τὶς ποικιλόμορφες τάσεις τῆς ἀνθρώπινης σκέψεως. Ὁ δεσμός ποὺ τὶς ἐνώνει ἔχει δύο ὄψεις: Κατὰ τὶς περιόδους ὅταν οἱ δυνάμεις τοῦ σκότους καὶ τοῦ φαντισμοῦ ὑπερίσχυαν, οἱ Ἑβραῖοι τελοῦσαν ὑπὸ τὴ «φυσικὴ» ἐπιρροή τῶν γειτόνων τους ποὺ ἐκφραζόταν μὲ τὴ μορφὴ διωγμῶν, καταπατήσεως τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς συνειδήσεως, ἱεροῖς - ἐξετάσεις καὶ παντοειδοῦς βίας. Κατὰ τὶς περιόδους δὲ ποὺ οἱ δυνάμεις τῆς διαφωτίσεως καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ ἐπικρατοῦσαν, οἱ Ἑβραῖοι ἔδρασαν ὑπὸ τὴ διανοητικὴ καὶ πολιτιστικὴ προτροπὴ τῶν λαῶν, μετὰ τῶν ὁποίων συνδέονταν στενά. Οἱ στιγμιαῖες παλινδρομήσεις καὶ τὰ ἀντιδραστικὰ κρούσματα δὲν λαμβάνονται ἐδῶ ὑπόψη.

Ἀπὸ τὴ δικιά του πλευρὰ ὁ Ἑβραῖος ἔκαμε αἰσθητὴ τὴν προσωπικότητά του ἀνάμεσα στὰ ἔθνη μὲ τὴν ἀνεξάρτητη διανοητικὴ δράση του, τὴν περὶ ζωῆς θεωρία του, τὴ λογοτεχνία του, τὴ σταθερότητα τῶν ἰδανικῶν του καὶ τὴν ἐπίμονη καὶ ἰδιότυπη ἱστορικὴ φυσιογνωμία του. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀμοιβαιότητα τῶν σχέσεων ξεπήδησε ἓνα μεγάλο φάσμα ἱστορικῶν γεγονότων καὶ πνευματικῶν τάσεων,

ποὺ καθιστοῦν τὸ παρελθόν τοῦ ἐβραϊκοῦ λαοῦ ἓνα ὀργανικὸ συστατικὸ στοιχεῖο τοῦ παρελθόντος ὅλης ἐκείνης τῆς μερίδος τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ ὁποία συνεισέφερε στὸ θησαυροφυλάκιο τῆς ἀνθρώπινης σκέψης.

Βλέπουμε, λοιπόν, πῶς, ἀναφορικά μὲ τὸ περιεχόμενο, ἡ ἐβραϊκὴ ἱστορία εἶναι μοναδικὴ καὶ στὰ δύο μέρη της. Κατὰ τὴν πρώτη «ἐθνικὴ» περίοδο ἀποτελεῖ τὴν ἱστορία ἐνὸς λαοῦ, ὁ ὁποῖος ἀναπτύχθηκε κάτω ἀπὸ ἐξαιρετικὴς συνθήκες καὶ ἀνῆλθε σὲ τέτοιο βαθμὸ τελειότητος καὶ γονιμότητος, ὥστε καὶ αὐτὴ ἡ δημιουργία μιᾶς νέας θρησκευτικῆς περὶ ζωῆς θεωρίας, ἡ ὁποία τελικὰ ἀπέκτησε παγκόσμια κυριαρχία, δὲν ἐξάντησε τὰ ἀποθέματά του οὔτε καὶ τερμάτισε τὴ δραστηριότητά του. Ὅχι μόνον συνέχισε νὰ ζεῖ μέσα ἀπὸ τὰ τεράστια ἀποθέματα τῆς πνευματικῆς ἐνεργητικότητός του, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐπεξέτεινε. Κατὰ τὸ δεύτερο μέρος, ἀποτελεῖ τὴ διδακτικὴ ἱστορία ἐνὸς διασκορπισμένου, ἀλλὰ ὀργανικά ἐνισχυμένου λαοῦ, χάρις στὰ ἀκλόνητα ἰδανικά τῶν παραδόσεών του. Ἐνὸς λαοῦ, ὁ ὁποῖος ἀποδέχεται τὴν ἀθλιότητα καὶ τὴν κακουχία μὲ στωικὴ ἡρεμία καὶ ὁ ὁποῖος συνδυάζει τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ στωικοῦ μὲ ἐκεῖνα τοῦ ὑποφέροντος. Ἡ ἀφήγηση τοῦ λαοῦ σὰν διδάσκαλου τῆς θρησκείας — εἶναι τὸ περιεχόμενο τοῦ πρώτου μέρους τῆς ἐβραϊκῆς ἱστορίας. Ἡ περιγραφή τοῦ λαοῦ ὡς στωικοῦ καὶ ὑποφέροντος — εἶναι τὸ περιεχόμενο τοῦ δευτέρου μέρους τῆς ἐβραϊκῆς ἱστορίας.

* Συμμορφούμενοι μὲ τὴν καθιερωμένη καὶ ἀπὸ ὅλους ἀποδεχτὴ ἐβραϊκὴ συνήθεια χρονολογήσεως τῆς πρὸ καὶ μετὰ — χριστιανικῆς περιόδου, ἡ ὁποία ἀποδίδεται διὰ τῶν ὅρων, *Before Common Era* καὶ *Common Era*, θὰ χρησιμοποιοῦμε ἀπὸ τώρα καὶ στὸ ἐξῆς τὴν ἀντίστοιχη ἐλληνικὴ μετάφραση τῶν παραπάνω ὅρων: *Κ. Π.* — κοινὴ περίοδος, *Π. Κ. Π.* — πρὸ κοινῆς περιόδου.

Ο ΕΒΡΑΪΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

(Η επίδραση του ελληνικού κλασικισμού
πάνω στην εβραϊκή σκέψη)

Οι εκστρατείες του Μεγάλου 'Αλεξάνδρου επηρέασαν βαθειά το έβραϊκό πνεύμα. Δημιουργήθηκε στο χώρο της Μέσης 'Ανατολής μία νέα πολιτιστική κίνηση γνωστή με τ' όνομα «'Εβραϊκός 'Ελληνισμός» μετά την επάνοδο από την εξορία της Βαβυλώνας, κάτω από την επίδραση του κράτους ελληνικών και αναστολικών ιδεών, έθιμων και τρόπων ζωής.

Κατά την ελληνιστικήν εποχήν η ελληνική διείσδυση δεν υπήρξε πουθενά στον κόσμο τόσο σημαντική όσο στη Μέση 'Ανατολή. Σ' όλη τή μεσογειακή ακτή της Παλαιστίνης ιδρύθηκαν ελληνικές πόλεις και οι υπάρχουσες χανσανικές, φοινικικές και συριακές πόλεις προσέλαβαν όψη απόλυτα ελληνική, όπως π.χ. η Γάζα, η 'Ασκελών, η Γιάμνια, η 'Ιόππη, η Ραμπάτ - 'Αμών ('Αμόν) η Φιλαδέλφεια, η 'Αρμοάβ, η 'Αριούπολη. 'Ο μακεδονικός αποικισμός έπεξετάθηκε από τή Γαλιλαία και την περιοχή ανατολικά του 'Ιορδάνη ποταμού (Τραχωνίδα, Βαταναία, Αύρανιίδα) μέχρι τής Σαμάρειας και άλλες περιοχές της Δυτικής Παλαιστίνης. 'Η δημόσια και ιδιωτική ζωή του πληθυσμού προσαρμόστηκε ολότελα στα ήθη και στις αντίληψεις των Μακεδόνων. 'Η φιλοσοφία, η δικανική, οι τέχνες και ο άθλητισμός των 'Ελλήνων από τή μεριά, και οι δοξασίες του ελληνικού πάνθεου από την άλλη μεριά, κατέκλυσαν τή χώρα. Τό 'ίδιο συνέβηκε και μέ τά όνόματα των 'Εβραίων. Μιμούμενοι τους άλλους λαούς της Μέσης 'Ανατολής, οι 'Εβραίοι άλλαξαν τά όνόματά τους μέ ελληνικά ταιαύτα ή τά ελληνοποίησαν. 'Ετσι Χονί έγινε Μενέλαος, Ταρφών έγινε Τρύφων, Γεσούα έγινε 'Ισάων ή 'Ιησοῦς κ.ο.κ.

'Η 'Αλεξανδρινή φιλοσοφία προήλθεν από την τάση των αφομοιωθέντων την ελληνικήν παιδείαν 'Εβραίων της 'Αλεξανδρείας νά έναρμονίσουν τό θεολογικό και ήθικοφιλοσοφικό περιεχόμενο της Βίβλου μέ την ελληνική σκέψη. Οι ελληνιστές 'Εβραίοι πίστευαν, γενικά, πως οι διασημότεροι 'Ελληνες φιλόσοφοι έδίδραν τά 'Ιδια που έδίδαν ο Μωϋσής και ότι ή Τόρα

είχε αποκαλυφθή μοναχα στον 'Ισραήλ. 'Ηταν φυσικό συνεπώς, νά δημιουργηθή ή αντίληψη πως είχαν πάρει τίς Ιδέες τους από την Ιερήν εβραϊκή φιλοσοφία.

'Η έπιρροή της ελληνικής φιλοσοφίας επί της σκέψης των 'Αλεξανδρινών 'Εβραίων παρατηρείται από τά μέσα του γ' αιώνα π.Χ., ιδιαίτερα στην ελληνική μετάφραση της Βίβλου, γνωστής μέ τό όνομα «'Εβδομήκοντα», στό κανονικό βιβλίο «'Εκκλησιαστής», στό απόκρυφο βιβλίο «'Σοφία Σολομώντος», στην «'Επιστολή του 'Αριστέα» και σέ άλλα βιβλία. Τίς εβραιοελληνι-

στικές Ιδέες εξέθεσαν, κυρίως, δύο συγγραφείς της εποχής: ο 'Αριστόβουλος (περί τό 150 π.Χ.) και ο Φίλωνας. 'Από τόν πρώτο διασώθηκαν μόλις μερικά τεμάχια. 'Ο Ευσέβιος και άλλοι Χριστιανοί συγγραφείς του αποδίδουν ένα έργο μέ τίτλο: «'Εξήγηση των Μωσαϊκών νόμων», που ήταν ένα είδος φιλοσοφικού λόγου πάνω στή νομοθεσία του Μωϋσή. Κατά τόν Αριστόβουλο, ή περιπατητική φιλοσοφία είχε την πηγή της στην Τόρα και στους Προφήτες. 'Ηταν μία άλληγορική μέθοδος των ελληνιστών 'Εβραίων και των διαδόχων τους, που προσπαθούσαν νά

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΕΒΡΑΪΚΗ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ

'Από άρθρο του κ. Μ. Δραγούμη πάνω στό θέμα της ελληνικής συνέχειας, («Καθημερινή», 22.5.1980), μεταφέρουμε τά παρακάτω:

«Βλέπουμε λοιπόν ήδη τίς όμοιότητες και τή μία μεγάλη διαφορά μεταξύ της ελληνικής και της άλλης εκείνης εύφυστης κουλτούρας σ' αυτή την περιοχή του κόσμου, της εβραϊκής.

'Αμφότερες καθιέρωσαν πολύ νωρίς τή μονογαμική οικογένεια που δημιουργεί έστια, αναπτύσσει τή νοημοσύνη των παιδιών στην κρίσιμη προσχολική ηλικία και παράγοντας ποιότητα (δηλ. σκεπτομένους εύφυεις ανθρώπους) πλεονεκτεί μακροπρόθεσμα — έναντι της χαλαρής πολυγαμικής οικογένειας που παράγει απλώς ποσότητα (στρατιώτες). 'Αμφότερες τιμούν την παιδεία ως σπουδαίο αγαθό. 'Αμφότερες ένισχυσαν την πολιτιστική τους συνοχή και ταυτότητα αντιμετωπίζοντας τους «άλλους» μέ υπεροψία, ως «βαρβάρους» ή ως μη ανήκοντες στον «περιούσιο λαό». 'Αμφότερες χαρακτηρίζονται από την έπιλεκτική έπιμείζια των φορέων τους μέ εύφυη και ίκανά άτομα από άλλες ανθρώπινες όμάδες, οι 'Ελληνες μέ τό μηχανισμό που περιγράψαμε και οι 'Εβραίοι μέ μία συνειδητή πολιτική έξωγαμίας, που διευκολύνθηκε μέ την αναγνώριση της εβραϊκής ταυτότητας στην απογονή 'Εβραίων γυναικών, ανεξάρτητα του ποίος είναι ο πατέρας. 'Ελληνες και 'Εβραίοι σσασώρευσαν στό διάβα των αιώνων ένα σημαντικό «πολιτιστικό κεφάλαιο», τά βγάλαν πέρα μέ κάθε λογής αντίξοότητες και στέκονται σήμερα μόνοι, χωρίς συγγενείς στον κόσμο τούτο (δέν ανήκουν στην άραβική, τή σλαβική, τή γερμανική, τή σκανδιναβική, τή νεολατινική ή την άγγλοσαξονική οίκογένεια).

'Υπάρχει φυσικά μία μεγάλη διαφορά. 'Η ελληνική συνέχεια εξασφαλίστηκε μέσω της γλώσσας. 'Η εβραϊκή συνέχεια εξασφαλίστηκε μέσω μιās οδίακοπης, ισχυρότατης, μη προσηλυτιστικής θρησκείας, που διαφορίζει την εβραϊκή από κάθε άλλη κουλτούρα».

ἐρμηνεύουν τὰ βιβλικά κείμενα μέ σκοπό νά ἀποδειχθῇ ἡ ποθομένη ταυτότητα ἀντιλήψεων. Ἡ κύρια δυσκολία ἐκεῖνο στούς ἀνθρωπομορφισμοὺς τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ἀριστόβουλος ὑπῆρξεν ἕνας ἀπὸ τοὺς πρῶτους σοφοὺς πού προσπάθησαν νά διατυπώσουν μιά φιλοσοφικὴν ἀντίληψη τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ.

Κατὰ πολὺ σημαντικώτερος ὑπῆρξεν ὁ Φίλωνας τῆς Ἀλεξάνδρειας, τὸ πραγματικὸ δαιμόνιο τῆς ἀλεξανδρινῆς σχολῆς καὶ τοῦ ὁποίου τὸ ἔργο ἀντανακλᾷ ὅλα τὰ χαρακτηριστικά τοῦ ἐβραϊκοῦ ἑλληνισμοῦ.

Στὴν ἀρχή, ὁ ἑλληνισμὸς δέν ἀπείλησε ἀμεσα τὴν ἐβραϊκὴ θρησκεία. Ἐπικρατοῦσε τὸ ὀρθόδοξο πνεῦμα τῶν ἐπανακαμψάντων ἀπὸ τὴν ἐξορία τῆς Βαβυλωνίας, πού ἐπιθυμοῦσαν νά διατηρήσουν τὴν ἀγνότητα τῆς ἐβραϊκῆς παράδοσης (Ἑσδρά 10, 11, Νεεμία 9, 2). Τὸ κόμμα τῶν Ἑλληνιστῶν, πού ἰδρύθηκε τότε, καταπολεμήθηκε ἀπὸ τοὺς Ἀσιδαίους (Χασιδίμ = ζηλωτὲς τῆς θρησκείας). Μὲ τὸν καιρὸ, ὅμως, οὗτοι ἔχασαν ἔδαφος καί, ὅταν ἐξερράγη ἡ ἐπανάσταση τῶν Μακκαβαίων, οἱ Ἀσιδαῖοι ἀποτελοῦσαν μιά μειοψηφία τοῦ λαοῦ. Ἔτσι, στὰ μέσα τοῦ β' αἰῶνα π.Χ. ἡ τάση πρὸς τὴν ἀφομοίωση μὲ τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ εἶχεν ἐπεκταθῇ σ' ὅλες τὶς κοινωνικὲς τάξεις τῆς Παλαιστίνης, καὶ μέχρι τοῦ ἱερατείου καὶ τῆς τάξης τῶν λογίων, καίτοι τοῦτο σήμαινε εἰσαγωγή τοῦ εἰδωλολατρικοῦ συγκριτισμοῦ στὰ θρησκευτικὰ θέματα.

Ὁ πρῶτος ἀρχιερεὺς πού ἀγκάλιασε ἀνοικτὰ τὸν ἑλληνισμὸ ἦταν ὁ Ἰάσων, ὁ ὁποῖος ἔπεισε τὸ βασιλεῖα τῆς Συρίας Ἀντίοχο τὸν Ἐπιφανὴ νά ἀπολύσῃ τὸν ἀρχιερέα Ὠνία (174) καὶ νά τὸν διορίσῃ στὴ θέση του. Μόλις ὁ Ἰάσωνας ἔγινε ἀρχιερεὺς, ἀνέλαβε νά εἰσαγάγῃ στὴ χώρα ἑλληνικοὺς τρόπους, γυμναστήρια, πάλαι, κλπ., μὲ τὴ συμμετοχὴ καὶ ἱερέων. Σὲ ὥρισμένες εὐκαιρίες προέβη καὶ στὴν προσφορὰ θυσιῶν στὸν Ἡρακλῆ, θεότητα προστάτιδα τοῦ ἀθλητισμοῦ τῆς Τύρου. Ὁ Μενέλαος, πού τὸ 171, ἐκτόπισε τὸν Ἰάσωνα, προχώρησε περισσότερο ἀκόμα καὶ εἰσήγαγε τὴν εἰδωλολατρεῖα στὴν Ἱερουσαλὴμ.

Ὅταν ὁ Ἀλκιμος διορίστηκε ἀρχιερεὺς ἀπὸ τὸ βασιλεῖα Δημήτριο, τὸ

162, οἱ Ἀσιδαῖοι ἔλπιζαν ὅτι θ' ἀκολουθοῦσε μιά πῶ ἐβραϊκὴ γραμμὴ, ἀλλὰ ξεσκεπάστηκε ὅταν ἐξετέλεσε πολυλοῦς ἀπ' αὐτοῦς.

Οἱ νίκες τῶν Μακκαβαίων καὶ ἡ ἵδρυση τῆς δυναστείας τῶν Ἀσμοναίων (141 - 37 π.Χ.), ἀνέστειλε προσωρινά τὴν πρόοδο τῆς εἰδωλολατρίας. Τὰ ἑλληνικὰ ἔθιμα καὶ οἱ ἑλληνικὲς μελέτες ἀπηγορεύθησαν, ἀλλὰ τοῦτο φαίνεται πῶς ὑπῆρξε μιά ἀπλὴ ἀντίδραση στὴν προσπάθεια τοῦ Ἀντίοχου τοῦ Ἐπιφανοῦς νά ἐπεκτείνῃ καὶ στὴν Ἰουδαία τὶς εἰδωλολατρικὲς δοξασιές. Οἱ Ἀσμοναῖοι Ἀριστόβουλος καὶ Ἰωάννης Ὑρκανὸς Β' (64), καίτοι ἀρχηγοὶ ἀντίθετων κομμάτων, συμπαθοῦσαν, καὶ ὁ μὲν καὶ ὁ δέ, τὸν ἑλληνισμὸ, ὁ ὁποῖος θριάμβευσε στὴν Ἰουδαία μὲ τὴν ἀνοδο τοῦ Ἡρώδη τοῦ Ἰδουμαίου στὸ θρόνο (37 - 4 π.Χ.). Ὁ Ἡρώδης καυχόταν πῶς ἦταν περισσότερο Ἑλληνας παρὰ Ἰσραήλιος.

Τὰ μνημεῖα τῆς ἡρωϊκῆς περιόδου εἶναι ἡ ἀνοικοδόμησις τῆς Καισάρειας (Σεβάστειας) στὴ Σαμάρεια, πού ὀνομάστηκε ἔτσι πρὸς τιμὴν τοῦ Ὀκταβιανοῦ, ἡ ἀνέγερσις ἑνὸς θεάτρου, ἑνὸς ἀμφιθέατρου, ἑνὸς ἱπποδρόμου καί, ἰδιαίτερα, ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ ναοῦ τῆς Ἱερουσαλὴμ, ὅπου ἡ ἐπιγραφή πού ἀπαγόρευε στοὺς ξένους νά προχωρήσουν πέρα κάποιου ὁρίου, ἦταν γραμμένη ἑλληνικᾷ.

Ὁ ἐβραϊκὸς ἑλληνισμὸς ἀναπτύχθηκε μὲ μεγαλύτερη ἐλευθερία στὴν Ἀλεξάνδρεια, γιατί ἐκεῖ δέν συνήντησε τὰ ἐμπόδια ἐθνικῆς φύσεως πού συναντοῦσε στὴ μητέρα — πατρίδα. Ἐκεῖ πού ὁ ἐβραϊκὸς ἑλληνισμὸς βρῆκε μιά διαρκέστερη ἔκφραση, ἦταν ἡ φιλολογία. Ἡ ἑλληνικὴ ἐπὶ ἡρώδη διαφαίνεται στὶς «Παροιμίες», στὴ γνωστικὴ ἑρμηνεία τῆς σοφίας σὺν κάτι πού «προϋπῆρχε στὴ γῆ» (8,22 - 23), σὲ διάφορα χωρία περὶ παγκοσμιότητος τοῦ ἐβραϊκοῦ πνεύματος, πού συναντοῦμε στὸ «Δεύτερο - Ἡσαΐα» καὶ στὸν «Ἐκκλησιαστή», καὶ πού εἶναι ἀντιλήψεις στωϊκῆς καὶ ἐπικουρικῆς. Διάφορα μέρη τοῦ βιβλίου τοῦ «Δανιήλ» πού γράφηκε τὴν ἐποχὴ τῶν Μακκαβαίων, ὀρισμένα ἀπόκρυφα καὶ ψευδεπίγραφα θεωροῦνται ἐπίσης ἑλληνικῆς ἐμπνευσεως.

Ὅταν ἔγινε διεθνὴς γλῶσσα ἡ ἑλληνικὴ, ἐξετόπισε τὴν ἐβραϊκὴ καὶ τὴν ἀ-

ραμαϊκὴ στὴν ἐβραϊκὴ φιλολογία, ἀλλὰ πῆρε πολλὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὶς δύο αὐτὲς γλῶσσες, πράγμα πού τὴν κατέστησε ἀκατανόητη γιὰ τοὺς αὐθεντικούς «Ἑλληνες». Τέτοια ἦταν ἡ γλῶσσα τῆς μετάφρασης τῆς Βίβλου γνωστῆς μὲ τ' ὄνομα «Ἐβδομήκοντα», πού ἔγινε τὸν τρίτο αἰῶνα π.Χ., τῶν ἔργων τοῦ Ἑβραίου φιλόσοφου Φίλωνα τῆς Ἀλεξάνδρειας (γεν. τὸ 20 π.Χ.) καὶ τοῦ Ἑβραίου ἱστοριογράφου Φλάβιου Ἰώσηπου (37 - 95), τῶν σπουδαιοτέρων αὐτῶν μαρτύρων τοῦ ἐβραϊκοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἐνα ἐνδιαφέρον ἐγγράφον αὐτῆς τῆς τάξης, εἶναι καὶ ἡ «Ἐπιστολὴ τοῦ Ἀριστέα».

Ἄλλοι Ἑβραῖοι ἑλληνιστὲς ἦσαν οἱ ἱστορικοὶ Δημήτριος, σύγχρονος τοῦ Πτολεμαίου Β' Φιλαδέλφου, (285 - 247) συγγραφεὺς ἑνὸς βιβλίου γιὰ τοὺς Ἑβραίους βασιλεῖς· Εὐδόλεμος, Παλαιστίνιος τῆς ἐποχῆς τῶν Μακκαβαίων, πού συνέγραψε ἕνα πρόμοιο ἔργο· Ἀρτάπανος τῆς Ἀλεξάνδρειας (β' αἰ. μ.Χ.) πού ἔγραψε ἕνα ἔργο γιὰ τὸ «Μωϋσῆ», τὸ ὁποῖον ὁ Ἑβραῖος νομοθέτης παρουσιάζεται σὰν διδάσκαλος τοῦ Ὁρφέα καὶ συνδημιουργὸς τοῦ αἰγυπτιακοῦ πολιτισμοῦ καὶ ὁ Ἰάσωνας τῆς Κυρήνης, συγγραφεὺς τοῦ πρωτότυπου καὶ πῶς ἐκτεταμένου κειμένου τοῦ δευτέρου βιβλίου τῶν Μακκαβαίων· ὁ φιλόσοφος Ἀριστόβουλος, ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια, τοῦ β' αἰῶνα, πού υποστήριξε πῶς τὰ πρότυπα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πυθαγόρα καὶ τοῦ Πλάτωνα θὰ πρέπει ν' ἀναζητηθοῦν στὴν Παλαιὰ Διαθήκη, συνέγραψε ἕνα φιλοσοφικὸ σχόλιο τῆς μωσαϊκῆς νομοθεσίας, καὶ οἱ ἀνώνυμοι συγγραφεῖς τῆς «Σοφίας Σολομώντος» τοῦ τετάρτου βιβλίου τῶν Μακκαβαίων (α' αἰ. μ.Χ.)· οἱ ἐπικοὶ καὶ δραματικοὶ ποιητὲς Φίλων ὁ Ἀρχαϊότερος, πού ἔγραψε ἕνα ποίημα γιὰ τὴ Σιών, Θεόδοτος, συγγραφεὺς τοῦ «Ἰακώβ στὴ Συχέμ», Ἰεζεκιήλ τῆς Ἀλεξάνδρειας (β' αἰῶν. π.Χ.), τοῦ ὁποῖου ἡ ἔμμετρη τραγωδία «Ἐξαγωγή» ἐξιστορεῖ τὴν ἔξοδο τῆς Αἰγύπτου, ὁ ψευδο — Ἐκαταῖος ὁ Ἀβδηρίτης, συγγραφεὺς ἑνὸς πανηγυρικοῦ τῆς εὐσέβειας μὲ τὸν τίτλο «Ἐπὶ Ἀβραάμ», οἱ ἠθικολόγοι τῶν Σιβυλλικῶν Χρησμών (140 π.Χ. - 80 μ.Χ.), ὁ προσήλυτος Ἀκύλας πού, στὴ μετάφρασί του στὴν ἑλληνικὴ τῆς Βίβλου, προσπάθησε ν' ἀπαλλάξῃ τὴν Ἁγία Γραφὴ ἀπὸ κάθε ἑλληνικὴν ἐπίδραση, ἀκολουθώντας πιστὰ τὸ ἐβραϊκὸ κείμενο.

Ὁ ἐβραϊκὸς ἑλληνισμὸς παρήκμασε στὴν Παλαιστίνη μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ ναοῦ (70 μ.Χ.) καὶ τὸν ἐξανδραποδισμό τῶν Ἑβραίων, καὶ ὅταν ἡ ἀνάγκη τῆς ἐνίσχυσης τῆς θρησκείας ὡδήγησε

ΜΕ ΑΠΟΤΡΟΠΙΑΣΜΟ ΓΙΑ ΜΕΛΛΟΝΤΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΕΣ

Τὸ ἄρθρο τοῦ περασμένου τεύχους μας, μὲ τὸν παραπάνω τίτλο, ἔχει γραφεῖ ἀπὸ τὸν γνωστὸ λογοτέχνη κ. ΤΑΣΟ ΖΑΠΠΑ. Τὸ ὄνομά του παραλείφθηκε ἀπὸ τυπογραφικὴ ἀβλεψία.

ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΕΒΡΑΙΟΙ

«Οι Έλληνες είναι, μαζί με τους Έβραίους, η φυλή με τη μεγαλύτερη κλίση προς την πολιτική. Όσο απελπιστική και αν είναι η κατάσταση τους, όσο σοβαρό κίνδυνο κι αν διατρέχει η χώρα τους, μένουν πάντα διαιρεμένοι σε πολυάριθμα κόμματα, με πολυάριθμους αρχηγούς που αντιμάχονται μεταξύ τους με πείσμα. Λέγεται — και πολύ σωστά — πως όπου υπάρχουν τρεις Έβραιοι μπορεί κανείς να βρει δυο πρωθυπουργούς και έναν αρχηγό της αντιπολιτεύσεως· τό ίδιο ισχύει και γι' αυτήν την αρχαία και φημισμένη φυλή, της οποίας ο αγώνας για την ύπαρξη, γεμάτος θύελλες και χωρίς τέλος, φτάνει ως τις πρώτες καταβολές της ανθρωπίνης σκέψης. Και οι δυο, περισσότερο από οποιονδήποτε άλλον, έβαλαν στον κόσμο την έντονη σφραγίδα τους. Και οι δυο έδειξαν μιάν ικανότητα έπιβίωσης παρά τους διαρκείς κινδύνους και τους κατατρεγμούς από ξένους κατακτητές, μιá ικανότητα που δεν αντίσταθμιζεται παρά με τη δυνατότητά τους να συντηρούν αιώνια διαφωνίες, μνησικακίες και εμφύλιες έριδες. Οι χιλιετηρίδες δεν άλλαξαν τίποτα από το χαρακτήρα τους και δεν λιγόστεψαν ούτε τις συμφορές τους ούτε τη ζωτικότητα τους. Οι δύο φυλές επέζησαν παρά την έχθρότητα του κόσμου άπέναντί τους και παρά το κακό που κατόρθωσαν να κάνουν στους έαυτούς τους· και καθεμιά τους μάς μεταβίβασε, με τον τρόπο της, την κληρονομία της ιδιοφυΐας και της σοφίας τους. Δεν υπάρχουν άλλες δυο πόλεις που να βάρυναν τόσο στην Ιστορία της ανθρωπότητας όσο η Άθήνα και η Ίερουσαλήμ. Το μήνυμα που μάς μετέδωσαν στη θρησκεία, στη φιλοσοφία και στην τέχνη, χρησίμεψε σάν φάρος για τη σύγχρονη πίστη και κουλτούρα. Παρά την ξένη κυριαρχία αιώνων, που συνοδεύτηκε από αφάνταστη καταπίεση, άποτελούν ακόμα στο σημερινό κόσμο κοινότητες και δυνάμεις γεμάτες ζωή και δράση, που καυγαδίζουν στο έσωτερικό τους με άκόρεστη διάθεση. Σε ό,τι με άφορα, πάντα πήρα τό μέρος τους· και πιστεύω στην ακατάβλητη δύναμή τους να έπιβιώσουν, παρ' όλες τις εμφύλιες έριδες τους, μέσα στην παγκόσμια δίνη που άπειλεί να τις καταπιεί».

(«Απομνημονεύματα», τ. V, βιβλ. 2, σ. 213 - 214).

στην άπαλλαγή του 'Ιουδαϊσμού από κάθε ξένην έπίδραση, στη δέ Διασπορά, όταν τό 'Ισλάμ διέδωσε, διά των πολέμων του την παιδεία του και την άραβική γλώσσα.

Ο Φίλωνας, όπως λέμε παραπάνω, υπήρξε από τους σημαντικότερους εκπρόσωπους του ελληνικού έβραϊσμού. Γεννήθηκε περί τό 20 π.Χ. στην Άλεξάνδρεια και πέθανε μετά τό 40 μ.Χ. Οι λίγες πληροφορίες για τη ζωή του βγαίνουν από τά ίδια του συγγράμματα και από τό έργο του Φλάβιου 'Ιώσηπου «Αρχαιολογία». Στο βιβλίον του «Επιτροπή στον Γάιο», ο Φίλωνας έκαμε μιάν έκθεση με την ευκαιρία της άποστολής του στον αυτοκράτορα Καλιγούλα, τό 40 μ.Χ. για νά ζητήσει την επέμβασή του υπέρ των Έβραίων της Άλεξάνδρειας, που αντιμετώπιζαν την έχθρα των άλλων κατοίκων της αλγυπτιακής μεγαλουπόλεως.

Η σκέψη του Φίλωνα άντλήθηκε από τρεις πηγές: τη Βίβλο, την ελληνική φιλοσοφία και την έβραϊκή λαογραφία. Είναι ένα κράμα των ίδεών του Πλάτωνα, των Στωϊκών, των Πυθαγορείων, των Γνωστικών και του μωσαϊκού μονοθεϊσμού. Δεν είχε, όπως φαίνεται, βαθειά γνώση της έβραϊκής φιλολογίας και τά έβραϊκά κείμενα που χρησιμοποίησε, ήταν ή μετάφραση των Έβδομήκοντα της Βίβλου.

Η μελέτη από αυτόν των Έλλήνων φιλοσόφων, ρητόρων και ποιητών, οι ιδιωτισμοί στη γλώσσα που χρησιμοποίησε και ή φρασεολογία του, έθεσαν μιάν άνεξιτηλη σφραγίδα στον τρόπο του του σκέπτεσθαι και στο ύφος του. Στα έργα του αναφέρει πληθους έπικούς και δραματικούς ποιητές. Έξέφρασε τη γνώμη πως ή ύστατη αλήθεια είναι προσιτή μονάχα σε κείνους που κατέχουν μιάν έγκυκλοπαιδική μόρφωση. Η άλληγορική μέθοδος του έρμηνείας και οι ίδέες του για τό Λόγο, σάν κύριο μέσο διακυβέρνησης του κόσμου από τό Θεό, άποτελούν τά κύρια χαρακτηριστικά της σκέψης του. Ο Φίλωνας προετοίμασε τό έδαφος για την εξέγηση των βιβλικών κειμένων με τέτοιο τρόπο, που να συμπιπτον με τις φιλοσοφικές ίδέες αντίθετες με την φαινομενική τους ούσα. Η ήθικοφιλοσοφία και οι άλληγορίες του βασίζονται στην ήθικοφιλοσοφία των Στωϊκών. Χρησιμοποίησε τη φιλοσοφία του για νά υπερασπισθί και νά δικαιολογήσει τις θρησκευτικές άλήθειες του 'Ιουδαϊσμού. Η φιλοσοφία, γι' αυτόν, ήταν ένα βοηθητικό μέσο για νά φτάσουμε στην αλήθεια. Γι' αυτόν, ή ύλη ήταν ή άρχή της άκαθαρσίας και του κακού. Αναγκάστηκε, για τόυτό, νά εξηγήσει την έπαφή της θεότητας μ' αυτήν με την παρεμβολή άγγέλων στίς

θεικές πράξεις. Άντιλαμβανόταν τις θεϊκές δυνάμεις σάν τύπους των πραγματικών αντικειμένων. Τις αντίληψεις αυτές τις πήρε, μέρος από την πλατωνική φιλοσοφία και μέρος από τους στωϊκούς. Έφήρμοσε την άλληγορικήν έρμηνεία που άπαιτούσε κάποιο φιλοσοφικό συλλογισμό, άκόμα και στο «προποταρικό άμάρτημα», θεωρώντας τό φίδι σάν σύμβολο των κακών έπιθυμιών και των παθών. Χρησιμοποίησε και την είδωλολατρικήν αντίληψη των δαιμόνων. Με την αντίληψή του των Άγγέλων (για νά διευκολυνθί στην εξέγηση της θεικής δύναμης), ο Φίλωνας έφθασε στην πιό ενδιαφέρουσα θεωρία του του Λόγου, λέξη με την οποία εξέφραζε τό σύνολο των άγγέλων, πραγματευμένων σάν έναν μόνο. Στη θεωρία αυτή, έπηρεάστηκε

από τον Έράκλειτο, από τους στωϊκούς και από τους πλατωνικούς.

Ο Φίλωνας συνέγραψε και ένα έργο για τό Μωυσή και τη νομοθεσία του, που περιέχει και τις βιογραφίες των Πατριαρχών. Πολλά έργα του Φίλωνα που αναφέρονται στην Ίστορία του έβραϊκού λαού του Σούρερ, έχουν χαθί.

Για νά κλείσουμε θ' αναφέρουμε πως τά Εύαγγelia και, γενικά, ή Καινή Διαθήκη πρέπει νά θεωρούνται σάν φιλοσοφική έβραϊκή παραγωγή. Οι περισσότεροι από τους Ιεροδιδασκάλους που τη συνέγραψαν ήταν Έβραιοι που αγκάλιασαν τη νέα θρησκεία και ή έπιρροή της άλεξανδρινής φιλοσοφίας έπ' αυτής είναι καταφανής.

Η ΣΚΗΝΟΠΗΓΙΑ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ

Ίστορικό σημείωμα του Ν. Σφενδόνη

Εἰς ὅλον τόν κόσμον, ὅπου ὑπάρχουν Ἰσραηλίται, γιορτάζουν τήν ἀνάμνησιν τῆς σκηνοπηγίας μεγαλοπρεπῶς.

Εἰς τήν Θεσσαλονίκην ἰδιαίτερως, ἐπὶ τέσσαρες αἰῶνες, ἀπὸ τοῦ 16ου αἰῶνος μέχρι τῆς πρώτης δεκαετίας τοῦ 20 αἰῶνος, μέ τήν ἀνεξιθρησκεΐαν, τήν ὁποίαν εἶχαν παραχωρήσει καί εἰς αὐτούς οἱ Τοῦρκοι, ἐτέλουν ἐν πάσῃ ἐπιπορευεῖα τὰ ἔθιμά των.

Ἐνθυμοῦμαι, παιδί ἀκόμα, τίς τελευταῖες γιορτές τῶν Ἑβραίων στή Θεσσαλονίκη, κατὰ τις μέρες τοῦ Σεπτεμβρίου. Καί τῆς κόφιας καί οἱ Ἑβραῖοι μέ τούς τζουμπέδες, ἔδιδαν ἰδιαίτερο τόνο στή συνοικία πού γιόρταζε. Καί τὰ μπαλκόνια ἤ οἱ ταρατσες καί οἱ αὐλές, μέ τὰ καλαμένα τσαρντάκια, τραβοῦσαν πολύ κόσμον ἐπισκεπτῶν μέσα στό ὀκταήμερο αὐτό. Ὁ μέγας αὐτός δρόμος, ἀπὸ τούς μεγαλύτερους τῆς Θεσσαλονίκης, ἦταν ὁλος σχεδόν κατωκημένος ἀπὸ Ἑβραίους. Καί μάλιστα πολύ λίγους ἀπὸ τῇ λαϊκῇ τάξῃ. Τά περισσότερα σπίτια ἦταν πλουσίων Ἑβραίων. Ὁλος ὁ δρόμος αὐτός ἐσχάθη μετὰ τὸ νέο σχέδιο τοῦ Ἐμπράρ, διότι ἡ πυρκαϊά τοῦ 1917 εἶχε φθάσει μέχρι τῆς σημερινῆς νέας Παναγίας.

Πολύ ἐνδιαφέρουσα ἦταν ἡ θρησκευτικὴ τελετὴ πού γινόταν στίς διάφορες χάβρες, κατὰ τὸ Σάββατον, τὸ ὁποῖον συμπεριλαμβάνετο εἰς τὸ ὀκταήμερον τῆς σκηνοπηγίας.

Οἱ ἱερεῖς, μετὰ τήν ἐ-

Τὰ τέσσερα εἶδη φυτῶν (κλάδος φοινικιάς, κλάδοι ἱπῶς καί μυρτιάς, καθὼς καί τὸ κίτρο), πού ἀπαρτίζουν τὸ Λουλάβ.

Εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἐξόδου των ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον καί τῆς σκηνοπηγίας των εἰς τὴν ἔρημον κατέταξαν οἱ Πατέρες τῆς Θρησκείας τῶν Ἑβραίων τὴν ἀπελευθέρωσιν των ὡς ἕνα ἀπὸ τὰ πλέον ἱστορικά γεγονότα τοῦ βίου τῶν Ἑβραίων. Γι' αὐτὸ ἡ γιορτὴ τῆς σκηνοπηγίας εἶχε πάντοτε θέλητρα ἑορτασμοῦ ἀπὸ τὰ καλύτερα τῆς χρονιάς. Συνδυσασμένη μέ τὸν ὥραϊον καιρὸν τῶν πρώτων ἐβδομάδων τοῦ φθινοπώρου ἐκάστου ἔτους, εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν μποροῦν νά μένουν ὅλες τίς ἡμέρες τοῦ ἑορτασμοῦ — καί τις νύχτες ἀκόμα — στό ὑπαιθρο, ἐδημιούργησαν πανηγυρικές μέρες καί νύχτες μέ πολλές ἀπολαύσεις ἀλλὰ καί μέ δόσιν ρομαντισμοῦ καί ποιήσεως.

πίσημον τελετὴν τῆς ἡμέρας, ἀναγινώσκουν τὴν πεντάτευχον, διὰ νά ἀρχίσῃ καί πάλιν ἡ ἀνάγνωσις, διὰ τὸ νέον ἔτος, ἀρχομένη ἀπὸ τὴν νέεσιν.

Εἰς κάθε συναγωγὴν ὀρίζονται δύο «Νυμφῖοι» τῆς Βίβλου. Ὁ ἕνας διὰ τὴν παλαιάν πεντάτευχον (Τορά) καί ὁ ἄλλος διὰ τὴν νέαν, τοῦ καινούργιου χρόνου. Ἡ τιμὴ εἶναι μεγάλῃ διὰ τούς νυμφίους. Ὑμνοὶ χαρούμενοι ἀναγγέλλουν τὸν διορισμὸν τῶν νυμφίων καί τὸ ἐκκλησίασμα τῆς χάβρας ραίνει μέ κουφέτα τούς εὐτυχεῖς αὐτούς ἐκλεκτοὺς τῆς ἐκκλησίας.

Τόσον μέγα θεωρεῖται τὸ ἀξίωμα αὐτὸ τὸ ὁποῖον διαρκεῖ ἐπὶ ἕν ἔτος, ὥστε εἰς τὰ σπίτια των οἱ νυμφῖοι δέχονται συγχαρητήριους ἐπισκέψεις καί κερνοῦν κουφέτα, ἀλλὰ γλυκὰ καί ποτὰ, ὡς νά πρόκειται περὶ κανονικοῦ γάμου.

Ὅπως δέ εἶπα καί παρὰπάνω πολλοὶ Χριστιανοί, καί Τοῦρκοι ἀκόμη, ἐπεσκέπτοντο τὰ ἑορτάζοντα σπίτια τῶν νυμφίων καί τῶν ἄλλων ἑορταζόντων ἀπλῶς τὴν σκηνοπηγίαν Ἑβραίων, ὅπως καί ἦταν καί οἱ τελευταῖες γιορτές τῶν Ἑβραίων, μέ ὅλη τὴν ἀνεσιν τῆς τελετουργίας των. Μέ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἐκόπησαν οἱ πανηγυρισμοὶ τῆς σκηνοπηγίας, ὅχι ἀπὸ ἀπαγόρευση τῶν ἐλληνικῶν ἀρχῶν, ἀλλὰ ἀπὸ αὐτὴν, τὴν ἀλλαγὴν τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν ἀπὸ τὰ μεγάλα καί ἱστορικά γεγονότα τὰ ὁποῖα ἀκολούθησαν ὕστερα ἀπὸ τὸ 1912. Ὁ ἐλληνοβουλγα-

ρικός πόλεμος εις τὰ 1913, ὁ ἀκολουθήσας Α' παγκόσμιος πόλεμος, εις τὸν ὁποῖον ἡ Θεσσαλονίκη ἔδωσε τὴν συμμετοχὴν της καὶ ἡ ἀνακατάταξις τοῦ πληθυσμοῦ στὰ 1922, ἀφῆρσαν, φυσιολογικά, τὴν ἄνεσιν μέ τὴν ὁποίαν θὰ μποροῦσαν νὰ γιορτάζουν, ὄχι μόνον οἱ Ἰσραηλῖται, ἀλλὰ καὶ οἱ Χριστιανοὶ ἀκόμα, μέ τίς ἰδίες συνθήκες, τίς πάνδημες γιορτές των. Ἡ κοινωνικὴ μορφή τῆς πόλεως τοῦ Θερμαϊκοῦ ἄλλαξε ὄψη. Φυσικὸν ἦταν νὰ τροποποιηθοῦν πολλὰ ἤθη καὶ ἔθιμα. Ἐθιμα ὡραῖα. Ἐθιμα ὅμως πού δέν λησμονοῦνται. Διότι μέσα στὰ στενά ὄρια τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ 1910, κοινωνικῶς, ἦταν πολὺ συνδεδεμένοι Ἕλληνες, Τοῦρκοι καὶ Ἑβραῖοι. Μὲ ἀλληλοσεβασμὸν πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐθίμων τῆς θρησκείας κάθε φυλῆς. Εἰς σημεῖον ὥστε νὰ συνορτάζουν πολλές φορές οἱ τρεῖς ἐθνότητες καὶ νὰ ἀνταλλάσσουν ἐπισκέψεις καὶ δῶρα στὶς γιορτές αὐτές.

Τὸ κυριώτερον χαρακτηριστικὸ τῆς γιορτῆς τῆς σκηνοπηγίας εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ἦταν ὁ στολισμὸς τῶν σπιτιῶν τῶν Ἑβραίων μέ καλά-

ἂπο ἐβδομάδες, ἐνωρίτερα, ἐφρόντιζαν οἱ μέλλοντες νὰ ἐορτάσουν, νὰ προμηθευθοῦν ἄφθονα καλάμια ἀπὸ τὰ γύρω χωριά τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀλλὰ καὶ οἱ χωρικοὶ ἤξεραν τίς ἡμέρες πού χρειάζονται τὰ καλάμια καὶ πλημμύριζαν τὴν ἀγορὰ μέ τὰ κάρρα των, τίς σοῦστες καὶ τὰ ὑποζύγια των. Γέμιζαν οἱ αὐλές τῶν σπιτιῶν τῶν Ἑβραίων ἀπὸ στίβες κα-

Ἀσημένια
θήκη γιά
τὰ ἔτρογκίμ.

λαμιῶν καὶ λίγες μέρες πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἐορτασμοῦ, μέ τίς εὐχές τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας, ἀρχίζε ἡ τοποθέτησις τῶν καλαμιῶν γιά τὴ δημιουργία τσαρντακιῶν. Ἡ προτίμησις τῶν πανηγυριζόντων ἦταν οἱ ταραάσες. Ἐκεῖ ἐστήνονταν τὰ τσαρντάκια ἐπὶ τὸ μεγαλοπρεπέστερον.

Ὅσοι δέν εἶχαν ταραάσες, τὰ ἔστηναν στὶς αὐλές των καὶ ἂν δέν εἶχαν καὶ αὐλές, ἐσκέπαζαν καὶ ἐστόλιζαν μέ τὰ τσαρντάκια κάποιο μπαλκόνι. Δέν ἐννοοῦσαν νὰ γιορτάσουν χωρὶς νὰ βρεθοῦν κάτω ἀπὸ ἓνα στέγασμα καλαμιῶν. Ὅπως ἐμεῖς δέν καταλαβαίνομε Πάσχα χωρὶς

κόκκινο αὐγόν, ἔτσι οἱ Ἑβραῖοι δέν καταλάβαιναν «Σκηνοπηγία» χωρὶς καλάμια. Καὶ ὄχι μόνον ὁ ἀπλὸς λαός. Καὶ οἱ πλούσιοι Ἑβραῖοι, ἐκεῖνοι πού εἶχαν ἐπικοινωνία προσωπική μέ τὴν Εὐρώπην, ὡς ἔμποροι καὶ ἐπιστήμονες, δέν παρέλειπαν τὸ ἔθιμον. Οἱ τεράστιες βεράντες τῶν μεγάλων ἐπαύλεων τῶν λεωφόρων Βασιλίσσης Ὀλγας καὶ Βασιλέως Γεωργίου οἱ ὁποῖες — φεῖ — μία μία κατεδαφίζονται τώρα γιά νὰ γίνουν πολυκατοικίες, ἦταν στολισμένες μέ καλαμένα τσαρντάκια. Ἐπειδὴ δέ οἱ Ἰσραηλῖται ἐκτός ἀπὸ τίς δικές των συνοικίες, τίς πυκνοκατωκημένες, ἦσαν διάσπαρτοι καὶ εἰς ἄλλες συνοικίες, ὁλόκληρη ἡ Θεσσαλονίκη παρουσίαζεν ἐορτάσιον ὄψην.

Ἀς κάνουμε τώρα μιὰ ἀνάλυσιν τῶν ἐορτῶν τῶν Ἰσραηλιτῶν κατὰ τίς μέρες αὐτές. Μιὰ ἀνάλυσιν ἡ ὁποία, ἀπὸ ἐγκυκλοπαιδικῆς ἀπόψεως τουλάχιστον, καὶ εὐχάριστη εἶναι καὶ ὠφέλιμη. Τρεῖς, ἐν συνεχείᾳ, εἶναι οἱ μεγάλες γιορτές τῶν Ἰσραηλιτῶν:

ΡΟΣ ΑΣΑΝΑ — Πρωτοχρονιά.

ΓΙΟΜ ΚΙΠΟΥΡ — Ἡ Μεγάλη Συγγνώμη.

ΣΟΥΚΟΤ — Σκηνοπηγία.

Καὶ οἱ τρεῖς γιορτές ὀνομάζονται μέ ἓνα ὄνομα «Τρομεραὶ ἡμέραι». Καὶ ὅσον ἀφορᾷ μέν τὴ μέρα τῆς μεγάλης συγγνώμης, τοῦ γκράν παρντόν, αὐτονόητος εἶναι ἡ ἐννοία τῆς ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ αἰτήσεως συγγνώμης, ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ διὰ τὰ ἁμαρτήματα τὰ ὁποῖα διεπράχθησαν κατὰ τὸ παρελθόν ἔτος. Ἀλλὰ ἡ πρωτοχρονιά καὶ ἡ ἀνάμνησις τῆς σκηνοπη-

Θὰ ἀφήσῃ σέ λίγο τὴ «χαμαλίκ» γιά νὰ γιορτάσῃ τὸ «Γιόμ Κιπούρ».

Μέ τὸν τζουμπέ.

Μέ τὴν κόφια.

Η ΣΚΗΝΟΠΗΓΙΑ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ

γίας, ύστερα από τήν έξοδο από τήν Αίγυπτο, γιατί έχαρακτηρίσθησαν καί αυτές ὡς «τρομερές μέρες»:

Εἰς τό σημεῖον αὐτό ἡ φιλοσοφία τῶν Ἑβραίων ἔδωκε ἄλλο νόημα καί περιεχόμενον. Ἡ πρωτοχρονιά δέν εἶναι ὅ,τι ἐπιφανειακά μᾶς θυμίζει τήν ἔλευση ἐνός ἄλλου χρόνου μέ ἀγνώστους ἐντυπώσεις καί μελλούμενα καλά πού μᾶς περιμένουν. Ἡ πρωτοχρονιά γιά τοὺς Ἰσραηλίτας ἔχει τό νόημα τῆς παρελεύσεως ἐνός ἀκόμη ἔτους, ἀπό τήν ζωὴν μας, ἡ ὁποία μικραίνει, ἔτσι, κάθε πρωτοχρονιά.

Ἡ ἀκολουθοῦσα ἑορτή τοῦ Γιόμ Κιπούρ, φυσικόν εἶναι νά θεωρῇται τρομερή μέρα, ἐφ' ὅσον παρουσιάζονται οἱ Ἰσραηλίται πρό τοῦ Θεοῦ γιά νά ζητήσουν συγγνώμην. Καί ὁ ὁκταήμερος ἑορτασμός, ἀνάμνησις τῆς ἐποχῆς τῆς Σκηνοπηγίας, ἀντί νά ἔχη τό νόημα μιᾶς χαρμόσυνης ἐπετείου, κατά τόν Μωϋσῆν, πρέπει νά εἶναι ἀνάμνησις θλιβερῆ γιά νά μή ὑποπέσουν καί πάλιν εἰς σφάλματα οἱ Ἰσραηλίται καί ὑποδουλωθῶν.

Ἐξαγινισμένη βγῆκε ἡ φυλή των, ὕστερα ἀπό σαράντα χρόνια στήν ἔρημο. Καί τόν ἐξαγινισμόν αὐτόν τόν ἐπέτυχε ὁ Μωϋσῆς μέ τό νά κρατήσῃ τίς 600 χιλιάδες Ἑβραίων, πού ἔβγαλε ἀπό τήν Αἴγυπτο, μέσα στήν ἔρημο, ὁλόκληρα σαράντα χρόνια γιά νά χαθῇ ἡ γενιά ἐκείνη πού

Στολισμένο τό μπαλκόνι μέ
τά καλάμια.

Ἀσημένιες θήκες γιά τά ἔτρογκιμ.

πῆρε καί ἐλαττώματα ἀπό τόν καιρό πού ἔζησε στήν Αἴγυπτο, εἰς τρόπον μιᾶς καινούργιας γενιάς νά μῇ στή γῆ Χαναάν πού νά μή θυμᾶται, ὡς βίω-
μα, τίποτε ἀπό τήν Αἴγυπτο. Καί εἶναι γνωστόν

ὅτι τό ἐπέτυχε, ὁ Μωϋσῆς, αὐτό. Μόνον δύο μῆκαν στή γῆ Χαναάν. Καί ὁ ἕνας ἀπό αὐτοὺς τοὺς δύο ἦταν ὁ Ἰησοῦς τοῦ Ναυῆ. Οὔτε ὁ ἴδιος ὁ Μωϋσῆς δέν μῆκε στή γῆ τῆς ἐπαγγελίας.

Καί τίς τρεῖς, ἐξ ἄλλου, αὐτές γιορτές, οἱ ἱεροδιδάσκαλοι τῶν Ἑβραίων καί οἱ Ραββίνοι, τίς ἐξεμεταλλεύθησαν γιά νά τονίσουν τό γρήγορο πέρασμα τοῦ χρόνου, κατά τό ὁποῖον ἔπρεπε νά ἔχουν κάνει καλωσύνες οἱ ἄνθρωποι. Οἱ γιορτές, οἱ τρομερές αὐτές γιορτές, εἶναι καί ἕνα ἐρώτημα: «Τί καλό ἔκανες στό χρόνο πού πέρασε»; «Ὁ χρόνος τρέχει ὁδηγώντας πρὸς τόν τάφον. Πρόλαβε νά κάνης καλωσύνες στοὺς συνανθρώπους σου».

Μέ τέτοιο ψυχικό περιεχόμενο γιορτάζονταν καί οἱ τρεῖς γιορτές καί ἰδιαίτερως ἡ γραφικώτατη γιορτή τῆς Σκηνοπηγίας.

Χαρακτηριστικώτερη εἰκόνα τῆς γραφικότητος αὐτῆς παρουσίαζε ὁ δεύτερος Μῶλος. Ἡ παράλληλος ὁδός, τῆς παραλιακῆς, ἀπό τόν Λευκόν Πύργον, ὡς τήν πλατεῖα Ἐλευθερίας. Σήμερα δέν ὑφίσταται. Ἀντί αὐτῆς ἔγινε ἡ ὁδός Μητροπόλεως, λίγο πιο πάνω ἀπό τόν δεύτερον Μῶλον.

Ἡ ἑορταστική εἰκὼν πού παρουσίαζε ἡ ὁδός αὐτή, κατά τό ὁκταήμερο τῶν «Καλαμίων», ἦταν πράγματι ωραιότατη.

ΧΡΟΝΙΚΑ

Γραφεῖα: Σουρμελῆ 2

Ἀθῆναι (109) - Τηλ. 88.39.952

★ Ἐκδότης: τό Κ.Ι.Σ. ἐκπροσωπούμενον ὑπὸ τοῦ Προέδρου του κ. Ἰωσήφ Λόβιγγερ, ὁ ὁποῖος εἶναι καί ὑπεύθυνος συμφώνως τῷ νόμῳ (Σουρμελῆ 2 - Ἀθῆναι).

★ Ἐπιμέλεια ἐκδόσεως: Νίκος Τσαπίδης, μέλος τῆς Ἐνώσεως Συντακτῶν Περιοδικοῦ Τύπου.

★ Ὑπεύθυνος φωτοσυνθέσεως: Κατσαούνη ΕΠΕ, Σπ. Δοντά 10, Ἀθῆναι.

★ Ἡ ἀναδημοσίευσίς κειμένων εἶναι ἐλευθέρη, μέ τήν προϋπόθεσιν ὅτι θά ἀναφέρεται ἡ πηγή: Περιοδικό «Χρονικά», Κεντρικοῦ Ἰσραηλιτικοῦ Συμβουλίου.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΒΗΡΙΚΗ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

(Χρονικό της εξόδου από την 'Ισπανία)

Πολλές φορές έχει εξετασθεί τό θέμα της μετεγκαταστάσεως τῶν 'Εβραίων ἀπό τήν 'Ισπανία στό Αἶγαίο (καί ἰδιαίτερα στή Θεσσαλονίκη). Τό παρακάτω ἄρθρο δίνει μία συνοπτική ἱστορική ἐπισκόπηση τοῦ χρονικοῦ αὐτῆς τῆς ἐξόδου.

Στό τέλος τοῦ 15ου αἰώνα ἡ Εὐρώπη δέν εἶναι παρά ἓνας χριστιανικός κόσμος, ἀποκομμένος σχεδόν ἀπό τήν ὑπόλοιπη ἀνθρωπότητα. Στά δυτικά δέν ὑπάρχουν δυνατότητες γιά ἐπέκταση· ὁ ἀπρόσιτος 'Ατλαντικός (ὁ «OCEANUS TENEBROSUS» τοῦ Μεσαίωνα) ἐπιτρέπει μονάχα μικρές τοπικές ἐξορμήσεις καί διευκολύνει σχετικά τή θαλάσσια ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στά δυτικοευρωπαϊκά λιμάνια. Στό νότο ὑψώνεται ἀδιαπέραστο φράγμα σέ

κάθε ἀπόπειρα ἐπεκτατικῆς ἐνέργειας, ὁ συμπαγῆς μουσουλμανικός κόσμος τῆς Βόρειας 'Αφρικῆς. Κι ὄχι μόνο δέν ὑπάρχουν ἐλπίδες γιά τήν παραβίασή του ἀλλά ἀντίθετα κίνδυνοι ἀπό τίς συνεχεῖς πειρατικές ἐπιδρομές τῶν φημισμένων 'Αλγερινῶν κουρσάρων καί τῶν 'Αράβων κατακτητῶν τῆς 'Ιβηρικῆς χερσονήσου. Στήν 'Ανατολή, ἡ 'Ασία ἔχει προχωρήσει βαθιά μέσα στήν εὐρωπαϊκή ἥπειρο, μέ τίς ταρτικές κτήσεις στή Ρωσία καί μέ

Μία ἀποψη τῆς περίφημης Συναγωγῆς τοῦ Τολέδο, πού ἀνεγέρθηκε τόν 13ο αἰώνα.

Δύο ἐπιφανεῖς διανοούμενοι τῆς χρυσῆς ἰσπανικῆς περιόδου. Ὁ ἀριστοτελικός φιλόσοφος καί σπουδαῖος νομομαθῆς Μαιμόνιδης καί ὁ περίφημος ποιητής καί φιλόσοφος Γεουντά 'Αλεβῆ.

τή θυελλώδη ἐπέκταση τῶν Ὁθωμανῶν. Ἡ Βαλτική παραμένει μιά κλειστή σχεδόν θάλασσα ἐνῶ ἡ Μεσόγειος κινδυνεύει νά γίνει μιά μουσουλμανική λίμνη. Μέσα λοιπόν στόν περιτριγυρισμένο ἀπό ἐχθρικά στοιχεῖα στενό εὐρωπαϊκό χώρο ἀναπτύσσεται ἡ νέα, αὐτοφυῆς πολιτική δομή τῶν κρατῶν τῆς ἡπείρου.

Ἡ 'Ιβηρική χερσόνησος εἶναι χωρισμένη σέ ἐπτά κρατίδια: Τήν Καταλωνία, τήν 'Αραγόνα, τή Ναβάρρα, τήν Καστίλη, τή Βαλένσια, τήν Πορτογαλία, καί τό μουσουλμανικό κράτος τῆς Γρανάδας. Οἱ διαιρέσεις αὐτές, ξεπερνώντας τά γεωγραφικά ὅρια, φτάνουν βαθιά ὡς τή νοοτροπία, τήν ἐθνική συνείδηση, τό πολιτιστικό ἐπίπεδο, τή γλῶσσα, καί τίς παραδόσεις. Κί' αὐτό γιατί, ἀπό τήν ἀποψη τῆς ἐθνολογικῆς σύνθεσης, ὑπάρχουν ἀπό τοὺς πρώτους ἀκόμα αἰῶνες τοῦ Μεσαίωνα στοιχεῖα φράγκικα, κελτικά, γερμανικά ντόπια ἰβηρικά καί ἀκόμα μεγάλος ἀριθμός ἀπό ἐπῆλυδες 'Αράβες καί 'Εβραίους.

Τά στοιχεῖα αὐτά, πού ἐμφανίστηκαν καί διατηρήθηκαν αὐτόνομα σ' ὅλη σχεδόν τή διάρκεια τοῦ Μεσαίωνα, διαίρεσαν τή χώρα ἀν-

θρωπογεωγραφικά και καθόρισαν αποφασιστικά την πολιτική και πολιτιστική τους εξέλιξη.

Το γεγονός όμως που όψωσδήποτε επηρέασε στην έννοπιση ενός μεγάλου μέρους των διαφόρων χριστιανικών ομάδων της Χερσονήσου ήταν ο κοινός άγώνας ενάντια στους Άραβες, που από τις αρχές ακόμα του 8ου αιώνα είχαν καταφέρει να περάσουν τα Πυρηναία.

Ο άγώνας αυτός, η περίφημη «RECONQUISTA» ('Ανακατάληψη) κράτησε, περνώντας από πολλές φάσεις, ως το τέλος του 15ου αιώνα και η μακρόχρονη πολεμική περίοδος, η έγρηγορη για την απώθηση των Μουσουλμάνων, επέδρασε βαθύτατα στη διαμόρφωση της καστιλιάνικης κοινωνίας. Η περιοχή αυτή, ξεκομμένη από τη θάλασσα και αδιάφορη μπροστά σε έμπορικά συμφέροντα και ανταγωνισμούς, εξελίσσεται βαθμιαία σ' ένα στρατοκρατούμενο κράτος. Υπάρχουν βέβαια ένα πλήθος μικροτιτλούχοι (IDALGOS) που κατέχουν περιορισμένες εκτάσεις γης. Κι' επειδή η RECONQUISTA κατευθύνεται ουσιαστικά από τους πολεμιστές, οι στρατιωτικοί κρατούν για τον εαυτόν τους τα σπουδαιότερα αξιώματα και κατευθύνουν την πολεμική και κοινωνική εξέλιξη του τόπου. Ένισχύεται ακόμα και η κεντρική εξουσία του βασιλιά, μια και ο πόλεμος εξελίσσεται νικηφόρα. Στίς έχθροπραξίες όμως στρατεύθηκε και ο απλός λαός και ήταν απαραίτητη η εξασφάλιση πιστών υπηκόων στίς «ευπαθείς» κατακτώμενες περιοχές που γειτόνευσαν με τις άραβικές κτήσεις. Έτσι οι ιθύνοντες, βασιλιάς και φεουδάρχες, αναγκάστηκαν να παραχωρήσουν και στίς κατώτερες τάξεις κάποια δικαιώματα. Για ανάλογες αιτίες η παραχώρηση αυτή επεκτάθηκε και στους πολυάριθμους Έβραίους, που κατοικούσαν από αιώνες στίς απελευθερωμένες από τους Άραβες περιοχές.

Έτσι πρὸς τὸ τέλος τοῦ Μεσαίωνα ἡ Ἰβηρική χερσόνησος παρουσιάζει ἕνα ἀντιφατικὸ φαινόμενο, σὲ σύγκριση μὲ τὰ ἄλλα εὐρωπαϊκὰ φεουδαρχικά κράτη τῆς ἐποχῆς. Ἰσχυρὴ ἐξουσία μὲ τὸ βασιλιά, ἐκτεταμένη φεουδαρχία, κατώτερες τάξεις μὲ ὀρισμένα δικαιώματα

Χάρτης τῶν κατὰ καιροὺς διωγμῶν τῶν Ἑβραίων ἀπὸ τὴν Ἰσπανία, μετὰ τὴν ἐτῶν 1000 καὶ 1500 κ.π.

και, πάνω ἀπ' ὅλα, ἔλλειψη ὁποιασδήποτε μορφῆς θρησκευτικῆς ἢ φυλετικῆς μισαλλοδοξίας. Μέσα στὸ κλίμα αὐτὸ ἡ οἰκονομικὴ καὶ πνευματικὴ ζωὴ τῶν Ἑβραίων συνεχίζει νὰ ὁργανώνεται στὰ πλαίσια κάποιας συλλογικῆς συνεργασίας, ὅπως καὶ στίς μέρες τῆς ἰσλαμικῆς ἐξουσίας. Πλήθος ἀπὸ ραββινικὲς ἢ κοινοτικὲς διατάξεις ρυθμίζουν τὴν εἰσφορά τῶν εὐπύρων γιὰ τίς κοινοτικὲς δραστηριότητες, τὰ κοινὰ δικαιώματα στὰ κοινοτικὰ κτήματα ἢ τοὺς κανονισμοὺς παραγωγῆς καὶ διάθεσης ὀρισμένων προϊόντων. Σ' ὅλες τίς μεγάλες ἰσπανικὲς πόλεις, ἀλλὰ καὶ στὰ μικρότερα ἀκόμα ἁστικά κέντρα, διατηρεῖται μία ὁργανωμένη αὐτοδιοίκηση μὲ τὰ λαϊκά καὶ τὰ ραββινικὰ συμβούλια καὶ τίς τοπικὲς συνελεύσεις. Έτσι τὴν ἐποχὴ αὐτὴ οἱ Ἑβραῖοι τῆς Ἰσπανίας ἀποτελοῦν τὸ πῖο πολυάριθμο καὶ δραστήριο τμήμα τοῦ ἐβραϊκοῦ λαοῦ.

Ποὺ βρίσκονται ὅμως οἱ ρίζες τῆς ἐγκατάστασης τῶν Ἑβραίων στὴν Ἰβηρική; Διάφοροι θρύλοι, ἀναπόδεικτοι ἱστορικά, λένε πὼς οἱ Ἑβραῖοι ζοῦσαν στὴν Ἰσπανία ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ βασιλιᾶ Σολομῶν. Εἶναι ὥστόσο βέβαιο πὼς οἱ πολυάριθμοι Ἑβραῖοι ἔφθασαν ἐκεῖ μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ δευτέρου Ναοῦ (71 μ.Χ.) καὶ ἰδιαίτερα μετὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ Μπάρ — Κοχμπά, πού πνίγηκε στὸ αἷμα ἀπὸ

τοὺς Ρωμαίους. Οἱ πρῶτοι διωγμοὶ καὶ ἀναγκαστικοὶ ἐκχριστιανισμοὶ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς κυριαρχίας τῶν Βισιγόθων. Ὅταν ὅμως τὸ 711 οἱ Ἄραβες περνοῦν τὸ στενὸ τοῦ Γιβραλτάρ καὶ φτάνουν σιγά - σιγά ὡς τὰ Πυρηναία, ἡ θέση τῶν Ἑβραίων βελτιώνεται. Ἀρχίζει γι' αὐτοὺς ἕνας πραγματικὰ χρυσὸς αἰώνας μὲ ἀποκορύφωμα τὴν ἀνάδειξη προσωπικότητων ὅπως ὁ Μαϊμόνιδης καὶ ὁ Γεουδᾶ Ἀλεβῆ. Ἀξιοσημεῖωτο ἐπίσης εἶναι ὅτι τότε ἀκριβῶς ἀρχίζουν νὰ πυκνώνουν καὶ οἱ ἐπαφές μὲ τὰ πανάρχαια ἰουδαϊκὰ κέντρα τῆς Βαβυλώνας καὶ τοῦ Ἰράκ. Έτσι οἱ Ἰσπανοεβραῖοι ἀρχίζουν νὰ δέχονται ἐπιδράσεις καὶ νὰ ἐπηρεάζονται βαθειὰ ἀπὸ τὴν παράδοση τῆς Ἀνατολῆς. Τὰ σημάδια τῶν ἐπιδράσεων αὐτῶν διακρίνονται ἔντονα στὸ Σεφαραδικὸ τελετουργικὸ ἀκόμα καὶ σήμερα.

Γύρω στὰ 1460 οἱ κεντρόφυγες δυνάμεις στὴν Ἰβηρική εἶχαν ἀποκρυσταλλωθεῖ σὲ τέσσερα κράτη. Στὸ ἄραβικό τῆς Γρανάδας στὸ νότο, τὴν Πορτογαλία στὴ δύση, τῆς Καστίλης στὸ κέντρο καὶ στὸ βορρᾶ καὶ τῆς Ἀραγῶνας στὴν ἀνατολή. Τότε ἀκριβῶς ἔχουμε ἕνα γεγονὸς ἀποφασιστικῆς σημασίας: τὸ γάμο τοῦ διαδόχου τῆς Ἀραγῶνας Φερδινάνδου μὲ τὴν διάδοχο τῆς Καστίλης Ἰσαβέλλα. Ἡ Ἰσαβέλλα ἀνεβαίνει πρῶτη στὸ θρόνο, μετὰ τὸ

θάνατο του βασιλιά αδελφού της 'Ερρίκου Δ', παραμερίζοντας ταυτόχρονα τούς διαφόρους μνηστήρες του θρόνου (Ιδιαίτερα τὸ βασιλιά 'Αλφόνσο Ε' τῆς Πορτογαλίας).

Με τὴ σειρά του ὁ Φερδινάνδος διαδέχεται τὸν πατέρα του 'Ιωάννη Β' καὶ ἀνεβαίνει στὸ θρόνο τῆς 'Αραγωνίας τὸ 1479. Φυσιολογικὸ εἶναι τώρα νὰ ἐνωθοῦν τὰ βασίλεια τῶν δύο συζύγων κάτω ἀπὸ ἓνα κοινὸ σκῆπτρο. Ἐτσι ἐγκαινιάζεται γιὰ τὴ χώρα μιὰ καινούργια ἱστορικὴ περίοδος.

Στὶς 2 'Ιανουαρίου 1492 οἱ στρατιές τῶν δύο ἡγεμόνων γνωρίζουν μιὰ ἐντυπωσιακὴ ἐπιτυχία μὲ τὴν ὀριστικὴ κατάλυση τοῦ ἀραβικοῦ κράτους τῆς Γρανάδας. Ἡ RECONQUISTA τελειώνει κι ἀρχίζει ἡ μεγαλειώδης ἐπέκταση τῶν 'Ισπανῶν πρὸς τὶς ὑπερπόντιες κτήσεις. Ταυτόχρονα ὅμως μεταβάλλεται καὶ ἡ πολιτικὴ ἀπέναντι στὶς μειονότητες.

Ὅπως προαναφέραμε, στὴ διάρκεια τοῦ πολέμου οἱ «βασιλιάδες τῶν τριῶν θρησκειῶν» ὅπως τούς ἔλεγαν, εἶχαν ἐπιτρέψει γιὰ λόγους ἐθνικῆς, οικονομικῆς καὶ πολιτικῆς σκοπιμότητος τὴν αὐτονομία τῶν ἀλλοθρήσκων μειονοτήτων. Μετὰ τὴν ἐκδίωξη τῶν 'Αράβων καὶ τὴν ἐδραίωση τῆς ἐξουσίας τους ἀλλάζουν στάση καὶ ἐγκαινιάζουν σκληρὰ μέτρα, ποὺ θὰ ἀποβοῦν, βέβαια ἀργότερα, ἐπιζήμια γιὰ τὸ οικονομικὸ μέλλον τῆς χώρας. Πρόφαση ἦταν ἡ τεχνικὴ δημιουργία ἀναταραχῶν στὶς μεγάλες πόλεις ὅπου τὸ ἐβραϊκὸ στοιχεῖο ἀσκεῖ ἐντονὴ οικονομικὴ δραστηριότητα. Αἰτία εἶναι τὸ αἶσθημα ἀνασφάλειας ποὺ νιώθει τὸ Ἰσπανικὸ στοιχεῖο στὰ κυριότερα ἀστικά κέντρα καθὼς οἱ 'Εβραῖοι ἀλλοτε φανερά, ἀλλοτε συγκαλυμμένα, ἀλλοτε μὲ τὴ μέθοδο τοῦ ἐπιφανειακοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τους, εἶχαν πάρει στὰ χέρια τους ὄχι μόνον τὸ ἐμπόριο καὶ τὴ βιοτεχνία ἀλλὰ καὶ καίρια ἀξιώματα σὲ θέσεις κλειδιά τῆς κρατικῆς μηχανῆς. Ἐτσι φτάνουμε στὸ μοιραῖο Μάρτη τοῦ 1492. Ἐνα βασιλικὸ διάταγμα ἐπιβάλλει σ' ὅλους τοὺς 'Εβραίους ἡ κρυφοεβραϊσμός (MAR-RANOS) νὰ ἀσπαστοῦν τὸ Χριστιανισμὸ προσφέροντας ἀπέναντί ἀποδείξεις τῆς ὀριστικῆς τους ἀποσκίρτησης. Ἀλλοιῶτικα θὰ ἔπρεπε νὰ ἐγ-

Χάρτης τῆς μουσουλμανικῆς 'Ισπανίας τοῦ 11ου αἰώνα μὲ τὶς τότε ὑπάρχουσες ἰσραηλιτικὲς κοινότητες. Τὸ βαθύχρωμο τμήμα δείχνει τὶς χριστιανικὲς περιοχὲς τῆς 'Ισπανίας κατὰ τὸ 1030.

Τελευταία σελίδα τοῦ διατάγματος τοῦ Φερδινάνδου καὶ τῆς 'Ισαβέλλας γιὰ τὴν ἐκδίωξη τῶν 'Εβραίων τῆς 'Ισπανίας: Γρανάδα, 31 Μαρτίου 1492.

καταλείψουν τὴ χώρα. Ὁ Δὼν 'Ισαάκ Ἀμπραβανέλ προσπάθησε χωρὶς ἐπιτυχία νὰ ματαιώσῃ τὸ διάταγμα προσφέροντας λύτρα καὶ χρησιμοποιώντας ὅλο τὸ κύρος ποὺ εἶχε ἀποκτήσῃ ὑπηρετώντας ἀπὸ

χρόνια στὴ βασιλικὴ αὐλὴ. Ὅμως ἡ παντοδύναμη 'Ιερὴ Ἐξέταση καὶ ὁ Τορκουεμάδα κατάφεραν νὰ πείσουν τοὺς δύο βασιλιάδες, ποὺ γιὰ μιὰ στιγμή ἐδείξαν ἀναποφάσιστοι. «Ἄν δεχθῆτε τὸ χρυσάφι τῶν 'Εβραίων», τοὺς εἶπαν, «δὲ θὰ διαφέρετε καθόλου ἀπὸ τὸν 'Ιουδα ποὺ πρόδωσε τὸ Χριστὸ γιὰ τριάντα ἀργύρια».

Ὑπολογίζεται ὅτι στὴ διάρκεια τῶν ταραχῶν 50.000 'Εβραῖοι βαφτίστηκαν καὶ παρέμειναν στὴ χώρα. Ἄλλες 20.000 πέθαναν στοὺς διωγμούς. Οἱ ὑπόλοιποι, γύρω στὶς 250.000, προτίμησαν τὸ δρόμο τῆς ἐξορίας. Ἐτσι τὴν ἴδια ὥρα ποὺ οἱ караβέλλες τοῦ Κολόμβου ὁλοκλήρωναν τὶς προετοιμασίες τους γιὰ τὸ ἱστορικὸ ταξίδι ποὺ θὰ ὀδηγοῦσε σ' ἓνα καινούργιο κόσμον, ἀλλὰ καράβια περίμεναν ἀραγμένα στὰ Ἰσπανικὰ λιμάνια γιὰ νὰ μεταφέρουν τὸ πλῆθος τῆς προσφυγιάς στὶς καινούργιες τους πατρίδες. Μερικοὶ πῆραν τὸ δρόμο κατὰ τὴ δύση: Γαλλία, Ἀγγλία, Κάτω Χώρες. Ἄλλοι προτίμησαν τὴν 'Ιταλία ἢ τὴ Βόρεια Ἀφρική. Οἱ περισσότεροι προτίμησαν νὰ ἐγκατασταθοῦν στὰ ἐδάφη τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.

Ὁ σουλτάνος Βαγιαζήτ Β', παρακινημένος ἀπὸ τὸν ἀρχираββίνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἐλιγιά Καψάλη, διέταξε τοὺς τοπικοὺς κυβερνήτες νὰ δεχτοῦν ἐγκάρδια τοὺς Ἰσπανοεβραίους καὶ νὰ διευκολύνουν τὴν ἐγκατάστασή τους στὴ χώρα του. Ὁ Ἐμμανουήλ Ἀμποάβ ἀναφέρει ὅτι ὁ Βαγιαζήτ παρατήρησε τότε χαρακτηριστικὰ γιὰ τὸν Ἰσπανὸ βασιλιά Φερδινάνδο: «Πῶς μπορεῖ νὰ εἶναι σοφὸς καὶ ἔξυπνος ὅταν φτωχαίνει τὴ χώρα του καὶ πλουτίζει τὴ δική μου».

Λόγια πού δὲν ἄρρησαν νὰ ἀποδειχτοῦν προφητικά! Παρά τὸν πλοῦτο πού ἔφεραν στὴ χώρα τὰ λάφυρα τῶν ὑπερπόντιων κατακτήσεων ἡ Ἰσπανία ἄρχισε νὰ ὀδεύει βαθμισαία πρὸς τὴν παρακμή. Πολύ πρὶν ἀπὸ τὴν καταστροφή τῆς μεγάλης ἀρμάδας στὰ ἀνοιχτά τῆς Μάγχης, πού σήμανε ὀριστικὰ τὴν ἀρχὴ τοῦ τέλους τῆς Ἰσπανικῆς αὐτοκρατορίας, δὲν ἔλειψαν ἐκεῖνοι πού κατέκριναν τὴν ἀπόφαση τῆς ἐξορίας τῶν Ἑβραίων σάν ὀλέθρια γιὰ τὸν τόπο καὶ προσπάθησαν νὰ ἐπιτύχουν τὸν ἐπαναπατρισμό τους.

Οἱ Ἰσπανοεβραῖοι ρίζωσαν στίς καινούργιες τους πατρίδες. Διατήρησαν τὴ γλῶσσα τῆς Ἰσπανίας, τὰ τραγούδια τους — τὰ περίφημα ROMANCEROS — τὸ τελετουργικὸ, τὰ ἔθιμα καὶ τὰ οἰκογενειακά τους ὀνόματα. Σιγὰ — σιγὰ τὰ ἐπέβαλαν καὶ στοὺς ἄλλους Ἑβραίους τῆς χώρας. Στους ἑλληνοφώνους Ρωμανιώτες, πού ἡ παρουσία τους ἐκεῖ χρονολογεῖται ἀπὸ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους, στοὺς Ἀσκεναζίμ, πού ἀπὸ τὸ 1376, μετὰ τοὺς διωγμούς στὴν Οὐγγαρία, εἶχαν ἐγκατασταθεῖ κατὰ χιλιάδες στὰ ὀθωμανικά ἐδάφη καὶ στοὺς Ἑβραίους τῆς Ἰταλίας, πού μετανάστευσαν κατὰ κύματα στὴ διάρκεια τοῦ 16ου καὶ τοῦ 17ου αἰώνα. Δημιούργησαν ἀκμαῖες κοινότητες σ' ὅλα τὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα τῆς Αὐτοκρατορίας, Κωνσταντινουπόλεως, Σμύρνης καί, πάνω ἀπ' ὅλα, στὴ Θεσσαλονίκη, πού δὲν εἶχε συνέλθει ἀκόμα ἀπὸ τίς καταστροφές πού τῆς προκάλεσαν οἱ Τούρκοι ὅταν τὴν κατέλαβαν τὸ 1430. Στὴν πόλη αὕτη ἐγκαταστάθηκαν ἀνθρωποι τοῦ μόχθου ἀλλὰ καὶ μεγάλοι σοφοί, νομοδιδάσκαλοι καὶ ταλμουδιστές, ὅπως ὁ Μωσὲ Ἀμπέλδα, ὁ Μωσὲ Ἀλμοσνίνο, ὁ Ἰσαάκ Ἀντραμπί, ὁ Μεΐρ Ἀράμα, ὁ

Μεγάλες κοινότητες ἑβραίων στὴν Ἰσπανία, τὸ 1474.

Ἀαρὼν Ἀφία, ὁ Σολομών Ἀλκαμπέζ, ὁ Σαμουέλ ντὶ Μεδίνα ντέλ Κάμπο, ὁ Ἰακώβ Μπέν Χαμπίμπ, ὁ Δαυὶδ Μπέν Σουσαν, ὁ Γιοσέφ Κάρο, ὁ Σολομών Ἀλεβή, ὁ Σολομών Σιρρίλο, ὁ Γιοσέφ Ταΐτασάκ καὶ ἄλλοι.

Τοὺς τράβηξε ἴσως ἡ τοποθεσία τῆς πόλης σέ θέση — κλειδί πάνω στοὺς διεθνεῖς ἐμπορικοὺς δρόμους πού συνέδεαν τὴν Ἀνατολὴ μέ τὴ Δύση. Ἰδρυσαν ἀρχικά ξεχωριστές κοινότητες καὶ συναγωγές, πού πῆραν τὸ ὄνομά τους ἀπὸ τὸν τόπο καταγωγῆς τῶν μελῶν τους (π.χ. Μαγιόρκα Κατάλαν, Ἑβόρα, Ἀραγκόν, Καστίλια κ.λ.π.) καὶ διατήρησαν τοὺς δεσμούς τους μέ τοὺς ὁμοθρήσκους τους ἄλλων χωρῶν — Γαλλία, Φλάνδρα, Αἴγυπτο καὶ εἰδικὰ μέ τὴ Βενετία. Ἀπέκτησαν ἔτσι ἓνα πρόσθετο πλεονέκτημα στὴν ἀσκήση τῆς ἐμπορικῆς τους δραστηριότητας. Δούλεψαν στὰ χρυσωρυχεῖα τοῦ Γαλλικοῦ, ἀνέπτυξαν τὴν κοσμηματοποιία, τὴν κατεργασία τοῦ δέρματος καὶ πάνω ἀπ' ὅλα τὴν ὑφαντουργία. Τό σπουδαιότερο ὅμως ἔργο τους εἶναι ὅτι μετέβαλαν τὴ Θεσσαλονίκη σ' ἓνα μεγάλο κέντρο διδασκαλίας τῆς Τορά. Ἐκτός ἀπὸ τίς ραββινικές σχολές δημιούργησαν ἓνα κέντρο καβαλιστικῶν μελετῶν, μία σχολὴ διδασκαλίας «Πιγιουτίμ» (Θρησκευτι-

κῶν ὕμνων) καὶ μία σχολὴ ἐξωθηρ-σκειτικῶν σπουδῶν ὅπου διδάσκονταν ἱατρικὴ, φυσικὴ, ἀστρονομία, φιλοσοφία, κ.λ.π. Ἐκεῖ δίδαξαν ἀργότερα ὁ δίασημος γιατρός Ἀμάτο Λουζιτάνο καὶ ὁ ἀστρονόμος Δανιέλ Περαχία ἁ — Κοέν. Ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴ ἐκείνη δόθηκε στὴ Θεσσαλονικὴ ὁ τίτλος τῆς «Μητέρας τοῦ Ἰσραήλ» ἀπὸ τὸν ποιητὴ Σαμουέλ Οὐσκοε.

Τὴν πόλη αὕτη καὶ τὴν ἱστορικὴ Ἰσραηλιτικὴ τῆς κοινότητα ἐπισκέφτηκε τὸ φθινόπωρο πού μᾶς πέρασε ὁ Ἰσπανὸς πρεσβευτὴς στὴ Ἀθήνα. Συνάντησε τοὺς ἡγέτες τῆς, διαπίστωσε ἐκπληκτος πῶς ἡ θύμηση τῆς πατρίδας του διατηρήθηκε ἀπαρασάλευτα ζωντανή μέσα στὴ γλῶσσα, στὰ τραγούδια καὶ στὰ ἔθιμα τῶν ἀπογόνων τῶν ἐξοριστῶν Ἰσπανοεβραίων καὶ προσκάλεσε μιά ὁμάδα νέων νὰ ἐπισκεφτοῦν τὴν Ἰσπανία τὸ καλοκαίρι, σάν προσκεκλημένοι τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τῆς χώρας του.

Κι' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ ταξίδι θά εἶναι ἡ συμβολικὴ ἐπιστροφή στίς πηγές κάποιας παράδοσης πού ἔχει τίς ρίζες τῆς στὸ κορμᾶτι ἐκείνο τῆς φυλῆς μας, πού ἀφῆσε πρὶν πέντε αἰῶνες τίς ἀκτές τῆς Ἰβηρικῆς κι ἄραξε στὴν πόλη τοῦ Θερμαϊκοῦ ἀναζητώντας μιά καινούργια ἐστία.

35 ΧΡΟΝΙΑ ΠΕΡΙΜΕΝΟΥΝ ΤΗ ΔΙΚΗ ΤΟΥΣ 2.500 ΝΑΖΙ ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΕΣ

Διαφεύγουν ακόμη τόν πέλεκο της Δικαιοσύνης

Δυόμιση χιλιάδες ναζιστές εγκληματίες περιμένουν τις δίκες τους. Ίσαριθμες μηνύσεις έχουν καταθέσει οι Εισαγγελίες έντεκα δημοσπόνδων γερμανικών κρατιδίων. Ο προϊστάμενος της κεντρικής δημοσπονδιακής υπηρεσίας δίωξης των εγκληματιών πολέμου του έθνικοσοσιαλισμού, Άνταλμπερτ Ρύκερλ, δήλωσε πως μόνο από τό Λούντβιγκσμπουργκ, πού έδρευε η ύπηρεσία του, άσκήθηκαν στό 1979 έκατόν έβδομηνταπέντε μηνύσεις. Τό σύνολο τών 2.500 άκόμα άνοιχτών ύποθέσεων άφορά πρόσωπα πού κατοικούν στή Δυτική Γερμανία.

Πολλοί χιτλερικοί, τήν ώρα της κατάρρευσης του Τρίτου Ράιχ, τό Μάιο του 1945, διέφυγαν μέ κύριο τόπο προορισμού χώρες της Νότιας Άμερικής. Αυτούς άνάλαβε νά διώξει, ύστερα από ντετεκτιβική κυριολεκτικά αναζήτηση ανά τις ήπειρους, ό διαπρεπής Έβραϊός έπιστήμονας Σίμων Βίζενταλ. Ό Βίζενταλ ίδρυσε στή Βιέννη, άμέσως μετά τόν πόλεμο, διεθνές γραφείο «ντοκουμέντων της Όμοσπονδίας καταδιωχθέντων Έβραίων από τούς Ναζιστές». Προσέλαβε Ικανούς ύπαλλήλους και όργάνωσε μιά άσρογη ύπηρεσία, πού ύπήρξε ό τρόμος γιά τά άνά τήν ύφήλιο ρετάλια του Χίτλερ.

Αυτός άνακάλυψε στήν Άργεντινή τόν μέ ψευδώνυμο έκεϊ έγκατεστημένο Άιχμαν στό 1960 — και οι άνδρες του τόν άπήγαγαν και τόν όδήγησαν στό Ισραήλ — μιά από τις σκοτεινότερες φυσιογνωμίες του παγκοσμίου εγκλήματος: ήταν ό κύριος ύπεύθυνος γιά τή βιομηχανική έξόντωση έξι έκατομμυρίων Έβραίων, φυσικά έκτελώντας διαταγές του Χίτλερ και του Χίμμελρ. Η άνακάλυψη του Άιχμαν, ή δίκη του στό Τέλ Άβιβ και ή έκτέλεσή του στό 1961 άποτέλεσαν ένα από τά γεγονότα της δεκαετίας του έξήντα.

Ό Βίζενταλ συνέβαλε ν' άποκαλυφθούν τά κρησφύγετα πολλών χιτλερικών, συγκέντρωσε τό πιό άρτιο άρχείο γιά τή δράση τους άπό τά 1933 μέχρι τά 1945 και συνεργάστηκε μέ όλες τις άστυνομίες άνατολικών και δυτικών χωρών. Κατά κύριο λόγο ζήτησε ύλικό από τις χώρες πού είχαν κατακτηθεί από τόν Άξονα κατά τή διάρκεια του δεύτερου παγκόσμιου

Ό Άιχμαν στό έδώλιο του Τέλ — Άβιβ.

πόλεμου. Καί άπό τήν Έλλάδα συγκέντρωσε πολύ ύλικό γιά τούς διωγμούς τών Έβραίων στή Θεσσαλονίκη, τά Γιάννενα και άλλες πόλεις — άνευρίσκοντας και τούς ύπεύθυνους της σύλληψης και της μεταφοράς τους στους θαλάμους άερίων του φρικώδους στρατοπέδου έξόντωσης Άουσβιτς.

Τώρα είναι ηλικίας 72 έτών ό Σίμων Βίζενταλ. Καί σέ πρόσφατη συνέντευξή του δήλωσε πως οι στόχοι του έχουν έντοπιστεί σέ τέσσερις βασικούς εγκληματίες πολέμου:

Ό είδεχθέστερος είναι ό Αύστριακός Έρντ Λέρχ, πού τόν θεωρεί συνυπεύθυνο της δολοφονίας δύο έκατομμυρίων προσώπων.

Τό δεύτερο πού κυνηγάει παντού είναι ό άναπληρωτής του Άιχμαν, Χάνς Γκύντερ. Ό φανατικός αυτός συνταγματάρχης τών Ές — Ές έδρασε κατά τόν πιό άπάνθρωπο τρόπο στήν Πράγα και εξαφανίστηκε άπό τις 10 Μαΐου του 1945.

Τρίτος φυγόδικος εγκληματίας είναι ό περίφημος «γιατρός» στό Άουσβιτς Μένγκελε. Έκανε πειράματα λέπρας, χολέρας και πανώλης σέ ύγιείς κρατούμενους και τούς άφηνε νά πεθαίνουν μέ φριχτούς πόνους χωρίς περίθαλψη. Θεωρήθηκε πως είχε θηριώδη ένστικτα γιατί, όταν έπαυε τις «γιατρικές» του ένασχολήσεις προέβαινε σ' έπιλογή τών άσθενέστερων κρατούμένων, πού όδηγούνταν στους θαλάμους άσφυξίας. Οι ύγιέστεροι εργάζονταν στήν καταναγκαστική άπασχόληση μέχρι έξάντλησης. Τότε ήταν ώριμοι — μέ τή σειρά τους — γιά τούς θαλάμους του θανάτου.

Τέταρτος, πού δέν έχει άνευρεθεί άκόμα, είναι ό Ράουφ πού έφευρε και χρησιμοποίησε τά φορτηγά αυτοκίνητα, μέσα στό άποία λειτουργούσαν μικροί θάλαμοι άσφυξιόγόνων άερίων. Μόλις τό μοτέρ του φορτηγού έμπαινε σέ κίνηση, άρχιζε ταυτόχρονα και ή λειτουργία, μέσα στό σκοτεινό θάλαμο του έσωτερικού του αυτοκινήτου, του θανατηφόρου άερίου. Σέ έξι λεπτά οι έπιβάτες — κρατούμενοι στρατοπέδων

συγκεντρώσεως είχαν ξεψυχήσει...

Ο Σίμων Βίτζενταλ ανάφερε πώς αν πετύχει να ανεύρει τους τέσσερις αυτούς κορυφαίους στην ευθύνη για δολοφονίες εκατομμυρίων ανθρώπων, θα θεωρήσει πώς έληξε η αποστολή του: μία υπηρεσία που προσφέρει αδιάκοπα τριανταπέντε χρόνια. «Ο άγνων μου — πρόσθεσε — βαδίζει προς το τέλος του. Οι παλιοί ναζιστές γέρασαν και βαδίζουν αυτόματα προς το θάνατο».

Στη Γερμανία, μετά την περσινή απόφαση του δημοπνδιακού κοινοβουλίου της Βόννης, του Μπούντεσταγκ, να μη χορηγηθεί ποτέ παραγραφή για τα εγκλήματα του ναζισμού, θα συνεχιστούν οι εγκλήσεις και η δίωξη όλων όσων ευθύνονται για παράβαση του διεθνούς δικαίου, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του γενικά παραδεγμένου ποινικού δικαίου. Η πολωνική δικαιοσύνη και η ανατολικογερμανική, στέλλουν ένοχοποιητικά στοιχεία στην κεντρική υπηρεσία του Λούντβιγκσμπουργκ. Έπακολουθεί επεξεργασία και ανεύρεση του ενόχου με έναρξη των διαδικασιών της προδικασίας. Πολλοί μάρτυρες καλούνται από διάφορες χώρες, μάρτυρες, που έζησαν οι ίδιοι κατά τη διάρκεια του πολέμου σαν κρατούμενοι την εγκληματική δράση των κατηγορούμενων.

Το σύνολο των εγκλήσεων από το 1945 μέχρι σήμερα έφτασε τις 86.500 περιπτώσεις. Από αυτούς καταδικάστηκαν τελεσίδικα 6.446: δώδεκα σέ θάνατο κι έκτελέστηκαν, 155 έκτιον ποινές ισόβιας κάθειρξης κι οι υπόλοιποι σέ μικρότερες ποινές.

Η έρμηνεία που έδωσε ο Άνταλμπερτ Ρύκελρ στο δυσανάλογο αριθμό εκείνων που διώχτηκαν κι εκείνων που τελικά καταδικάστηκαν, ήταν ότι οι εισαγγελείς κι οι ανακριτές εξέδιδαν εντάλματα σύλληψης ή και άνοιγαν τη διαδικασία δίωξης έναντιον κάθε ύποπου, ώστε να είναι άνοιχτές οι υποθέσεις σέ περίπτωση παραγραφής και να μη συμπεριληφτούν. Γιατί μερικές δίκες ναζιστών κράτησαν χρόνια, ώπου να διεξαχθούν: διαδικασία έκδοσής τους από άλλες χώρες, κλήση μαρτύρων έξω από τη Γερμανία κ.λπ. Κατά την ανάκριση — πρόσθεσε — διαπιστώνονταν οι πραγματικοί ένοχοι.

Οι υπόλοιποι δυόμιση χιλιάδες υπό δίωξη ναζιστές εγκληματίες δέν έχουν δυνατότητα να αποφύγουν την αντιμετώπιση της δικαιοσύνης. Μέ τό ν' άρνηθεί ή πλειοψηφία της γερμανικής Βουλής τη χορήγηση παραγραφής, μένουν έκκρεμείς όλες οι υποθέσεις εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας του Τρίτου Ράιχ και της «Νέας Τάξης». Οι Γερμανοί Χριστιανοδημοκράτες και τό κόμμα του ύποψηφίου τους για την Καγκελλαρία, κατά τις προσεχείς εκλογές του Όκτωβρίου, Φράντς Γιόζεφ Στράους, οι Χριστιανοκοινωνιστές της Βαυαρίας, είχαν κηρυχτεί ύπέρ της παραγραφής.

(«Βήμα», 21, 8, 1980)

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜ

Πολλά άρθρα, ανταποκρίσεις, έπιστολές άναγνωστών κλπ. δημοσιεύτηκαν στον έλληνικό Τύπο για την απόφαση της Ίσραηλινής Βουλής να μεταφέρει την πρωτεύουσα του Κράτους του Ίσραήλ στην Ίερουσαλήμ.

Από την έφημερίδα «Μεσημβρινή» (29. 8. 80) μεταφέρουμε την παρακάτω έπιστολή του κ. Δ. ΤΣΑΠΑΛΟΥ — Αθήνα, μόνο και μόνο γιατί άναφέρεται σέ γενικώτερα προβλήματα του Έβραϊσμού. Η έπιστολή αυτή άναφέρεται σέ άρθρο του κ. Α. ΠΑΝΩΤΗ, που δημοσιεύτηκε στην ίδια έφημερίδα (14. 8. 80).

Διάβασα περισσότερο από μία φορά τό άρθρο του κ. Άρη Πανώτη για τό Ίεροσόλυμα. Όμολογώ ότι μέ προβλημάτισε. Και να γιατί:

Χωρίς να γνωρίζω άκριβώς την κατάσταση, τίς συνθήκες, τά προβλήματα στη Μ. Άνατολή, ή σάση του Ίσραήλ άρκετές φορές μέ κάνει να νομίζω ότι «τό παρακάνει». Βέβαια, «οφθαλμός αντί οφθαλμού» στίς άστοχες (και όχι λίγες φορές εγκληματικές) ένέργειες και πράξεις των Παλαιστινίων, αλλά μέχρι ενός όρισμένου σημείου. Όλα έχουν ένα όριο.

Τό πρόβλημα της Ίερουσαλήμ όμως είναι, νομίζω, διαφορετικό: δέν μπορεί κανείς ν' άρνηθεί ότι ή Ίερουσαλήμ είναι ή φυσιολογική, έντιμη κι άληθινή πρωτεύουσα του όποιου Κράτους θα έφτιαχναν κάποια μέρα οι Έβραίοι. Κι εδώ, κατά τη γνώμη μου, όλίσθησε ή έλληνική κυβέρνηση γιατί έμείς οι Έλληνες δέν δικαιούμεθα να παραγνωρίζουμε τίς ιστορικές διεκδικήσεις και τά δικαιώματα των άλλων λαών. Κάνουμε κακό στον έαυτόν μας και στά δικά μας πολλαπλά καταπατημένα έθνικά δικαιώματα!

Βέβαια, δέν μου διαφεύγει την προσοχή ότι σήμερα οι Άραβες — πετρέλαιο είναι ΤΟ ΠΑΝ. Ότι, άκόμη, ή πλειοψηφία του ΟΗΕ είναι πλαστή: όπως κάποτε οι άμερικανοδυτικοί έκαναν ό,τι τους άρεσε στη διεθνή αυτή άμφικτυονία, τώρα τό ίδιο γίνεται μέ τά άραβοαφρικανικά κράτη. Οι άποφάσεις του ΟΗΕ είναι πιά άποφάσεις των κρατών του Τρίτου Κόσμου, σέ συνδυασμό μέ τά «σοσιαλιστικά».

Δέν καταλαβαίνω γιατί ό κ. Πανώτης φαίνεται να κατηγορεί και να υπερτονίζει την έννοια «σιωνιστικό κράτος». Τό όποιο έβραϊκό κράτος, είναι από την Ιστορία, την καταγωγή και τους άγώνες του, «σιωνιστικό». Ό «Σιωνισμός», νομίζω, δέν είναι ντροπή, όπως θέλει να χρησιμοποιήσει τό περιεχόμενο της έννοίας του ό άρθρογράφος σας. Είναι μία έθνική ιδεολογία διαχρονική, που ανάλογα μέ τίς περιστάσεις ένεργεί. Είναι, όπως γι' άλλο πράγμα άναφέρει ό κ. Πανώτης, «ή Μεγάλη Ίδέα του Έβραϊκού Γένους».

Τέλος, (για να μη καταχρασθώ του χώρου σου) ό

Δελτίον δημοσιευμάτων Τύπου

Νέα: Ο γιατρός του στρατοπέδου Χαϊδαρίου κ. Άντ. Φλούντης στίς αναμνήσεις του από τό στρατόπεδο αναφέρει, μεταξύ άλλων: «Κάποτε άλλαξαν τά πράγματα. Διοικητής ήρθε ὁ Ραντόμσκι, ἕνας δήμιος ἀπό τό Κίεβο. Ἦταν Πολωνοεβραῖος καί στό Κίεβο εἶχε γεμίσει μιά χαράδρα πτώματα. Πάνω ἀπό 75.000 κόσμο εἶχε σκοτώσει. Μόλις μπήκε στό ἀναρρωτήριο μοῦπε:

«Τέρμα ἡ δίαιτα. Ἐνα φαί γιά ὅλους».

Ἀπό εἴκοσι πέντε πατριῶτες πού εἶχα στό ἀναρρωτήριο, ἄφησε μόνο πέντε. Τόν ἀριθμό πέντε δέν τόν ξεπεράσαμε μέχρι πού ἐκλείσε τό στρατόπεδο. Γιά νά βάλω κάποιον πού ἦταν σοβαρά ἔπρεπε νά βγάλω κάποιον ἄλλο. Ἑβραῖους δέν ἐπέτρεπε νά πάρω:

«Ἄκου γιατρέ νά ξέρεις. Στό ἀναρρωτήριο δέν ἐπιτρέπω Ἑβραῖους».

Ἔτσι πέθανε μιά μέρα ὄρθιος ὁ κακομοῖρης ὁ Μεγίρ, ἔμπορος τῆς Αἰόλου». (27 - 8 - 80).

Ἑθνική Ἀντίσταση: Στό «Ἡμερολόγιο ἀντίστασης Σωχοῦ καί περιφέρειας», τοῦ κ. Χ. Κορτσίδα, ἀναφέρεται:

«Στό Σωχό, σάν ὄρεινό καί ἡσυχο μέρος καί μακρινό ἀπό τοὺς Γερμανοὺς, πού σπάνια ἔρχονταν καμμιά βόλτα ἀπό τή βάση τοῦ Λαγκαδά καί τῆς Νιγρίτας, εἶχαν ἔρθει μερικές οἰκογένειες ἀπό τή Θεσσαλονίκη, πού εἶχαν γνωστοὺς στό Σωχό, καί 4 - 5 οἰκογένειες Ἑβραίων, γιά ν' ἀποφύγουν κι αὐτοὶ τόν τρομερό διωγμό τῶν Γερμανῶν.

Μεταξύ τῶν ἐβραϊκῶν οἰκογενειῶν τοῦ Σωχοῦ ἦταν καί ἡ οἰκογένεια τοῦ Ἡλία Ἑρρέρα.

Ὁ Ἡλίας Ἑρρέρα ἦταν τότε τηλεγραφητής καί προϊστάμενος τοῦ τηλεγραφείου τοῦ Σωχοῦ. Εἶχε μαζί του τή μάνα του, τόν πατέρα του καί τήν ἀδελφή του Λόρα, ἡ ὁποία ἦταν καλή μοδίστρα. Ὁ πατέρας του καί ἡ μάνα του δέν ἤξεραν καθόλου ἐλληνικά, μιλοῦσαν μόνο ἐβραϊκά καί τούρκικα.

Ἡ Λόρα ἐργαζόταν σάν μοδίστρα μέ εἶδος, καί τα κουτσοβόλευαν, ἀκόμα καί ἀλάτι ἔπαιρνε γιά ραφτικά.

Εἶχε καί ἄλλα 4 ἀδελφία στή Θεσσαλονίκη μέ σπίτια καί οἰκογένειες, οἱ ὁποῖοι παρὰ τίς προσπάθειες καί τήν ἐπιμονή τοῦ Ἡλία, νά ἔρθουν στό Σωχό καί νά τοὺς κρύψουν οἱ ὀργανώσεις νά σωθοῦν, δέ θέλησαν καί ὅλοι πιάστηκαν ἀπό τοὺς Γερμανοὺς καί δέ γύρισε κανένας, μονάχα ἕνα ἀνηψάκι τοῦ ἐνὸς ἀδελφοῦ του, οἱ ἄλλοι ὅλοι ἐγίναν σαποῦνι.

Τήν οἰκογένεια τοῦ Ἡλία ἡ ὀργάνωση τοὺς εἶχε στό χωριό Αὐγή, μέχρι τό τέλος τῆς κατοχῆς». (Μάιος 1980).

με φιλικές καί διπλωματικές σχέσεις. (Βλέπε τό πρόσφατο παράδειγμα τῆς μετατροπῆς μέρους τῆς Μητέρας — Ἀγ. Σοφίᾶς σέ τζαμί).

Κι ἀκόμη κάτι: πῶς τόσες δεκάδες χρόνια (αἰῶνες), πού οἱ Ἑβραῖοι δέν μποροῦσαν νά πλησιάσουν τά δικά τους ἱερὰ μέρη στήν Ἱερουσαλήμ, νά προσευχηθοῦν στό Τεῖχος τῶν Δακρύων, νά λατρεύουν τό Θεό τους (πού δέν εἶναι ἄλλος ἀπό τό δικό μας) δέν ἐξεγέρθηκε ἡ συνείδηση καί δέν ἀκούστηκε ἡ διαμαρτυρία οἰκουμενιστῶν σάν τόν ἀρθρογράφο σας;».

κ. Πανώτης ἰσχυρίζεται ὅτι οἱ Χριστιανοί καί οἱ Μουσουλμάνοι πρέπει νά ἐνωθοῦν γιά «ν' ἀνακοποῦν οἱ κατακτητικές τάσεις τῶν Ἰσραηλιτῶν σέ βάρος τους». Μά, κανεῖς — εὐτυχῶς — Ἰσραηλινός δέν μᾶς ἀπηγόρευσε νά χρησιμοποιοῦμε καί νά τιμοῦμε τά ἱερὰ μας προσκυνήματα, τόν Ἱερό Τόπο τῆς Χριστιανοσύνης. (Φαντάζομαι ὅτι τό ἴδιο θά γίνεται καί γιά τοὺς Μουσουλμάνους). Ἀντίθετα, μάλιστα, οἱ Ἰσραηλινοὶ τιμᾶνε τόν Πατριάρχη Ἱεροσολήμων περισσότερο ἀπό ὅ, τι συμβαίνει σέ ἄλλες χώρες μέ τίς ὁποῖες διατηροῦ-

Βήμα: Σέ ανταπόκριση από τήν Ούάσιγκτον ἀναφέρεται ὅτι τῶρα, 35 χρόνια μετὰ τόν παγκόσμιο πόλεμο, ἀρχισαν ἐρευνες στίς Ἡνωμένες Πολιτεῖς γιά τούς ἐγκληματίες πού κατέφυγαν ἐκεῖ. Ζητήθηκε, μάλιστα, ἡ συνεργασία ΕΣΣΔ, Ούγγαρίας, Πολωνίας, Ρουμανίας, Τσεχοσλοβακίας. (30 - 8 - 80).

Νέα: Ἐκκλήση στά ἐπιζῶντα θύματα τῶν λεγομένων «Λαϊκῶν Δικαστηρίων» τοῦ ναζισμοῦ κάνει τό Προέδρεο τῆς Ἑνώσης Ἀντιφασιστῶν τῆς Ὁμοσπονδιακῆς Γερμανίας καί τά καλεῖ νά πάρουν μέρος σάν μάρτυρες ἢ νά καταθέσουν σάν πολιτική ἀγωγή — ὥστε νά γίνει δυνατό νά παραπεμφθοῦν σέ δίκη καί νά δικαστοῦν οἱ δικαστές καί εἰσαγγελεῖς πού πῆραν μέρος σ' αὐτά καί εὐθύνονται μέ τήν παραπομπή χιλιάδων ἀντιφασιστῶν στά στρατόπεδα καί τά ἐκτελεστικά ἀποσπάσματα. Ἡ ἐκκλήση ἐγίνει μετὰ ἀπό ἐρευνα πού πραγματοποιοῖ ἡ Ἑνώση Ἀντιφασιστῶν, μέ τήν εὐκαιρία τῆς ἀπόφασης τῆς Δυτικογερμανικῆς Βουλῆς νά μὴν παραγραφοῦν τά χιτλερικά ἐγκλήματα γιά δολοφονίες καί ἐκτελέσεις μέ βάση τήν ὁποία καί κατήγγειλε ἡδὴ στό ἀρμόδιο ὑπουργεῖο τῆς Δυτ. Γερμανίας, 18 δικαστές καί εἰσαγγελεῖς τῶν δικαστηρίων αὐτῶν, πού εὐθύνονται, γιά θανατικές καταδίκες. Ἀνάμεσά τους ἐπισημαίνεται καί τό ὄνομα τοῦ Γκοῦσταβ Στρώιντερ, ὑπεύθυνου γιά τρομοκρατικές δίκες καί καταδίκες σέ θάνατο καί Ἑλλήνων ὁμήρων — ἐργατῶν, πού στά 1943 εἶχε παρασημοφορηθεῖ μέ τό σταυρό στρατιωτικῆς ἀξίας, γιά τήν «ἀδίστακτη» ἐφαρμογή τῶν ναζιστικῶν νόμων καί μέχρι τά 1974 διατηροῦσε τή θέση τοῦ προέδρου τοῦ δικαστηρίου τοῦ Βέτσαλ.

Τό κείμενο τῆς ἐκκλήσης προσυπογράφει ἡ Συντονιστική Ἐπιτροπή Πανελλήνιων Ἑνώσεων Ἐθνικῆς Ἀντίστασης καί Θυμάτων Γερμανικῆς κατοχῆς. (29 - 8 - 80).

Πελοπόννησος (Πατρῶν): Τό ὑπουργεῖο Δικαιοσύνης τῶν ΗΠΑ ἀρχίζει τή διαδικασία γιά τήν ἀπέλαση τοῦ ἐπικεφαλῆς τῆς Ρουμανικῆς Ὁρθόδοξου Ἐπισκοπῆς Ἀμερικῆς Τρίφα γιατί ντυμένος μέ τή στολή τῆς «Σιδηρᾶς Φρουρᾶς» μέ τό χαρακτηριστικό πράσινο πουκάμισο, κάλεσε τόν ὄχλο νά σκοτώσουν 300 Ἑβραίους καί Χριστιανούς σέ λόγο πού ἐξεφώνησε στό Βουκουρέστι τό 1941.

Στίς προσεχεῖς τέσσερις ἡμέρες, κατὰ τό ἀμερικανικό Ὑπουργεῖο Δικαιοσύνης, ἡ «Σιδηρᾶ Φρουρά» στασίασε ἐναντίον τοῦ ρουμανικοῦ στρατοῦ, συνέλαβε Ἑβραίους καί ἄλλους καί λεηλάτησε τά σπιτία καί τά καταστήματά τους.

Τήν ἡμέρα πού ἀρχισαν οἱ ταραχές, ὁ ἐπίσκοπος κατηγορεῖται ὅτι γύριζε στούς δρόμους τοῦ Βουκουρεστίου μέ μοτοσυκλέττα φορώντας τή στολή τῆς «Σιδηρᾶς Φρουρᾶς», καί ἐξάρτυση μέ θήκη πιστολίου.

Ὁ ἐπίσκοπος Τρίφα σέ σχετική δήλωσή του, παραδέχθηκε, ὅτι ἐξεφώνησε τόν λόγο, προσέθεσε ὅμως ὅτι ἡ διωλία αὐτή προκάλεσε ἀπλῶς μία εἰρηνική πορεία. (30 - 8 - 80) Τό ἴδιο στή **Θεσσαλία (Βόλου)**.

Βήμα: Μέ τίτλο «Δύσκολη γιά τούς Ἰσραηλίτες τῆς Τουρκίας γίνεται ἡ ζωή» γράφει: «Παρά ὅτι ἡ Τουρκία δέν ἔχει παράδοση ἀντισημιτισμοῦ, πρόσφατα γεγονότα ἐρχονται νά δημιουργήσουν φόβους στήν Ἰσραηλινή κοινότητα τῆς χώρας, μήπως ἡ ἐξαρση θρησκευτικοῦ ζήλου πού σαρώνει τό μουσουλμανικό κόσμο στραφεῖ κι ἐναντίον τους. Αὐτό προκύπτει ἀπό ἀνταπόκριση τῶν «Τάιμς τῆς Νέας Ὑόρκης» ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη, πού δημοσιεύεται στό σημερινό (χτεςινό) φύλλο τῆς ἐφημερίδας.

«Ὁ κυριότερος λόγος ἀνησυχίας δέν εἶναι τόσο κάποια ἀμεση ἀπειλή ἐναντίον τῆς Ἰσραηλινῆς Κοινότητος ὅσο τό γεγονός ὅτι ἡ Τουρκία αἰσθάνεται ἰσχυρή τήν πίεση τοῦ Χομεϊνί καί τῆς Ἰσλαμικῆς του ἐπανάστασης» ὑπογραμμίζει ἕνας εἰδικός στά ζητήματα τῶν Ἑβραίων τῆς Τουρκίας. Τίς τελευταῖες βδομάδες μιά σειρά γεγονότα τόνωσαν τίς ἀνησυχίες αὐτές:

Τό σημαντικότερο εἶναι ἀναμφισβήτητο ἡ ἔντονα ἀντισημιτική δήλωση τοῦ Νεκμετίν Ἑρμπακάν, ἀρχηγοῦ τοῦ Κόμματος Ἐθνικῆς Σωτηρίας, ὁ ὁποῖος κατηγόρησε τόν «διεθνή Σιωνισμό» ὡς ὑπεύθυνο γιά τήν ἐξαρση τῆς πολιτικῆς βίας στήν Τουρκία καί κάλεσε τήν κυβέρνηση Ντεμιρέλ νά διακόψει τίς διπλωματικές σχέσεις μέ τό Ἰσραήλ.

Ἰσραηλίτες ἐπιχειρηματίες στήν Τουρκία ἐκφράζουν τήν ἀνησυχία τους γιά τό ἐνδεχόμενο νά ἰσχυροποιηθεῖ ὁ Ἑρμπακάν ὕστερα ἀπό νέες ἐκλογές.

Ἡ πρόσφατη ἐκρηξη βόμβας μπροστά στή ἔδρα τῶν ραββίνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦταν ἡ πρώτη ἀνοιχτά ἀντιἸσραηλινή πράξη βίας στήν Τουρκία. Τήν εὐθύνη ἀνέλαβε ἡ παράνομη ὁργάνωση «Νεαροῖ Μουσουλμάνοι» καί σέ προκήρυξη πού ἀφησε στόν τόπο τῆς ἐκρήξεως γράφει: «Ἀπιστο Ἰσραήλ, ἔξω ἀπό τήν Ἱερουσαλήμ. Θά διώξουμε τούς ἀπιστους ἀπ' ὅλους τούς Ἰσλαμικούς τόπους».

Προσωπικότητα της Ισραηλινής κοινότητας στην Τουρκία, πού ρωτήθηκε σχετικά, παραδέχτηκε ότι «ή ζωή γίνεται δύσκολη». «'Αν ή βία συνεχιστεί, όσοι 'Ισραηλίτες μπορούν θά φύγουν. Δέν θέλουμε νά υποφέρουν τά παιδιά μας από τήν πολιτική βία πού μαστίζει τά σχολεία». (4 - 9 - 80)

Έλευθερία (Λαρίσης). 'Ο «Λαρισάιος» στή στήλη του σημειώνει: «Οί συμπολίτες Ισραηλίτες γιορτάζουν αύριο τόν έρχομό του Νέου Έτους 5741 των Έβραίων. 'Η Κοινότητά τους πού ήταν μία από τίς μεγαλύτερες τής χώρας μας, μετά από εκείνη τής Θεσσαλονίκης, έξακολουθεί νά έχει Ικανό αριθμό μελών, πού όλα τους αναμιγνύονται ένεργά κατά τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο στή ζωή καί κίνηση τής πόλεως, καί ιδιαίτερα στόν επαγγελματικό τομέα. Όπως καί προπολεμικά, έτσι καί σήμερα διατηρούν οί 'Ισραηλίτες Λαρίσης Συναγωγή γιά τά λατρευτικά τους καθήκοντα καί άκόμη Δημοτικό Σχολείο γιά τήν εκπαίδευση των παιδιών τους. Καί άκόμη, όπως πάντα, ζοϋν κάτω από τίς καλύτερες συνθήκες μέ τούς χριστιανούς κατοίκους τής Λαρίσης. Οί πρώτοι Έβραίοι λέγεται ότι εγκαταστάθηκαν στή Λάρισα, όταν εκδιώχθηκαν από τήν 'Ισπανία καί κατά τή διάρκεια τής τουρκοκρατίας κατασπάρθηκαν σέ διάφορες ελληνικές πόλεις. Μάλιστα κατά μία έκδοχή αύτοί οί 'Ισπανοί Έβραίοι έδωσαν στό άλσος του Άλκαζάρ τήν όνομασία, πού στά Ισπανικά σημαίνει κήπος, πάρκος». (10 - 9 - 80).

Βήμα: Νέα τηλεοπτική ταινία γιά τίς Θηριωδίες των Ναζί: «Χωρίς μαλλιά, ή Βανέσσα Ρεντγκράιηβ καί οί «συγκρατούμενές» της, στήνουν πάνω στό πλάτω τήν Ιστορία τής Φάνια Φενελόν, τής γνωστής Γαλλοεβραίας συγγραφέως, πού επέζησε στό Άουσβιτς.. 'Η πολυσυζητημένη τηλεοπτική σειρά, πού βασίζεται στις αναμνήσεις τής Φενελόν, βγαίνει «στόν άέρα» αύτόν τόν μήνα στήν Άμερική, φιλοδοξώντας τήν επιτυχία του «Όλοκαυτώματος», άφού άλλωστε έχει καί παράλληλα θέμα: Τίς Θηριωδίες των Ναζί, στό Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο καί ειδικότερα στά στρατόπεδα συγκεντρώσεως» (12 - 9 - 80).

Άκρόπολις: Άναδημοσιεύοντας τό βιβλίο «Τό άληθινό πρόσωπο του Χίτλερ», δημοσίευσε καί τά κεφάλαι «Γιατί έγινε άντισημίτης» (14 - 9 - 80) καί «πεθαίνει ό λαός πού φιλοξενεί Έβραίους (17 καί 18 - 9 - 80), τά όποια περιέχουν τίς άντισημιτικές άπόψεις του Χίτλερ.

Έρευνα (Ίωαννίνων): Σέ άπάντηση σχετικής έπιστολής του Κ.Ι.Σ. αναφέρει, μέ τίτλο «Χωρίς κακία...» «Οί φίλοι μας οί Έβραίοι μās έκαναν μία φιλική ύπόδειξη γιά τή στήλη «Έβραϊκά άνέκδοτα».

Τή δημοσίευση τώ άνεκδότων, ελληνικών έβραϊκών, σκωτσέζικων κ. ά. τήν κάνουν όλα τά έντυπα μέ σκοπό τήν ψυχαγωγία των άναγνωστών καί όχι νά δυσφημήσουν ένα λαό. Δέν είναι στήν πρόθεσή μας νά θίξουμε ούτε στό έλάχιστο ένα λαό πασίγνωστο γιά τήν προοδευτικότσή του καί τά έπιτεύγματά του σέ τόσους πολλούς τομείς. Μέ τά άνωτέρω μās δίδεται ή εύκαιρία νά εκφράσουμε τό θαυμασμό μας καί νά παρατηρήσουμε ότι στήν έφημερίδα μας προηγήθηκαν τά άνέκδοτα του Χότζα, τώρα έχουν σειρά τά έβραϊκά καί άργότερα άλλα. 'Η δημοσίευσή των συνεπώς υποδηλώνει αγαθή πρόθεση καί όχι κακή». (8 - 9 - 80)

Μακεδονικά Θέματα: Σέ άρθρο τής Άγγ. Μεταλλινού, μέ θέμα «Οί παλαιοί γιατροί τής Θεσσαλονίκης» αναφέρεται «Γιά καλοί έπιστήμονες' φημίζονται οί Έβραίοι πού ήσαν διπλωματούχοι γιατροί εύρωπαϊκών Πανεπιστημίων. Αναφέρονται περισσότερο ό Άλλατίνι, ό Μισδραχή, ό Σιαλών, ό Σακκής, ό Ματαλών, ό Περέρα κ.ά.» (Σεπτέμβριος 80).

Athens News. Δημοσιεύει πληροφορίες γιά τό έβραϊκό Μουσείο, στήν Άθήνα (25 9 - 80).

Παιδιά — Γιά Χαρά: Μέ τίτλο «Πέθανε καί ό πατέρας» γράφει: «Πολλοί από σās έχουν διαβάσει τό «'Ημερολόγιο τής Άννας Φράνκ» καί έχουν αγαπήσει αύτή τή 15χρονη Έβραιόπουλα, πού στριμωγμένη μέ τήν οικογένειά της σέ μία σοφίτα του Άμστερνταμ προσπαθοϋσε τόν καιρό του πολέμου νά γλυτώσει από τούς Γερμανούς. (Γιατί, όπως ξέρετε, οί Έβραίοι ήταν ένας άπ' τούς στόχους των Γερμανών λίγο πρίν καί κατά τόν πόλεμο). Τίς σκέψεις της, τίς στεναχώριες της, τίς έλπίδες της καί τά όνειρά της γιά μία ζωή χωρίς πόλεμο τά κατέγραφε κάθε μέρα ή Άννα Φράνκ στό ήμερολόγιό της. Κι όταν ανακάλυψαν τή σοφίτα των Φράνκ καί εκκλεισαν όλη τήν οικογένεια — άλλοι τά παιδιά κι άλλοι τούς γονείς — σέ στρατόπεδα συγκεντρώσεως, όπου πέθαναν όλοι έκτός άπ' τόν πατέρα, αύτές οί σημειώσεις τής Άννας ήταν άπ' τά λίγα πράγματα πού σώθηκαν. Κι όταν ό πατέρας μετά τόν πόλεμο, γύρισε πίσω στή σοφίτα γιά ν' άγγίξει ξανά τά χνάρια των αγαπημένων του πού δέν υπήρχαν πιά, βρήκε τό ήμερολόγιο καί σκέφτηκε νά τό εκδώσει. Έτσι τό βιβλίο, πού κι έσείς τόσο αγαπήσατε, βγήκε στό φώς!

Πώς μου ήρθε νά σās τά πώ όλα αύτά; Νά! Διάβασα μέ συγκίνηση πώς ό πατέρας τής Άννας Φράνκ πέθανε πρίν λίγες μέρες στά 91 του χρόνια. Παίρνοντας μαζί του μία ζωή γεμάτη από τά όνειρα ενός πατέρα πού τά γκρέμιζε ή φρίκη καί ό πόλεμος...» (15 - 9 - 80).

עץ חיים היא

Δένδρον ζωῆς εἶναι ἡ Τορά...

(Παροιμ. 3:18)